

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church in the landscape seen from the south.*

GÅRSLEV KIRKE

HOLMANS HERRED

Gårslev (»Garszløf«) Sogn nævnes første gang 1340, da ridderen Timme Godendorp pantsatte sognets tiender (decimae) til Henneke Byman (jf. ndf.).¹ Selve kirken nævnes første gang i Ribe Oldemoders kirkeliste fra o. 1376–89.² Ifølge denne svarede kirken i »garzløf« en afgift på 4 skilling sølv, omtrent det samme som gennemsnitsafgiften for kirkerne i Almind Sysselprovsti.³ I 1391 kunne man modtage aflad ved at besøge Gårslev Kirke.⁴

Ved klokkeskatten 1528–29 afleverede Gårslev en mindre klokke (jf. s. 4212),⁵ mens kirken et par år tidligere, ved landehjælpen 1524–26, betalte hele 20 mark; lidt mindre end Gauerslund (25 mark) og Smidstrup (24 mark), men væsentligt mere end de øvrige kirker i herredet (jf. s. 1019).⁶ Et lignende forhold mellem herredskirkernes økonomiske formåen afspejles i de

afkrævede bidrag til reparationen af Bramdrup Kirke (Brusk Hrd.) 1648 til hvilken Gårslev bidrog et betydeligt beløb.⁷

Karl Gustav-krigene 1657–60 ramte sognet og ikke mindst kirken hårdt,⁸ som allerede i det første krigsår angiveligt blev bortrøvet det meste af sit inventar (s. 4184).

Administrations- og ejerforhold. I administrativ henseende lå Gårslev ligesom de øvrige sogne i Holmans Herred fra 1330 under kantoratet ved Ribe Domkapitel (s. 1015 ff.). Som nævnt ovenfor solgte Timme Godendorp sognets tiender 1340, hvilket måske indikerer, at han da ejede kirken og således er kirkens første kendte ejer. Efter reformationen 1536 tilhørte kirken Kronen,⁹ som 1686 solgte den med tiende- og kaldsrettigheder til generalfiskal Jørgen Landorph og

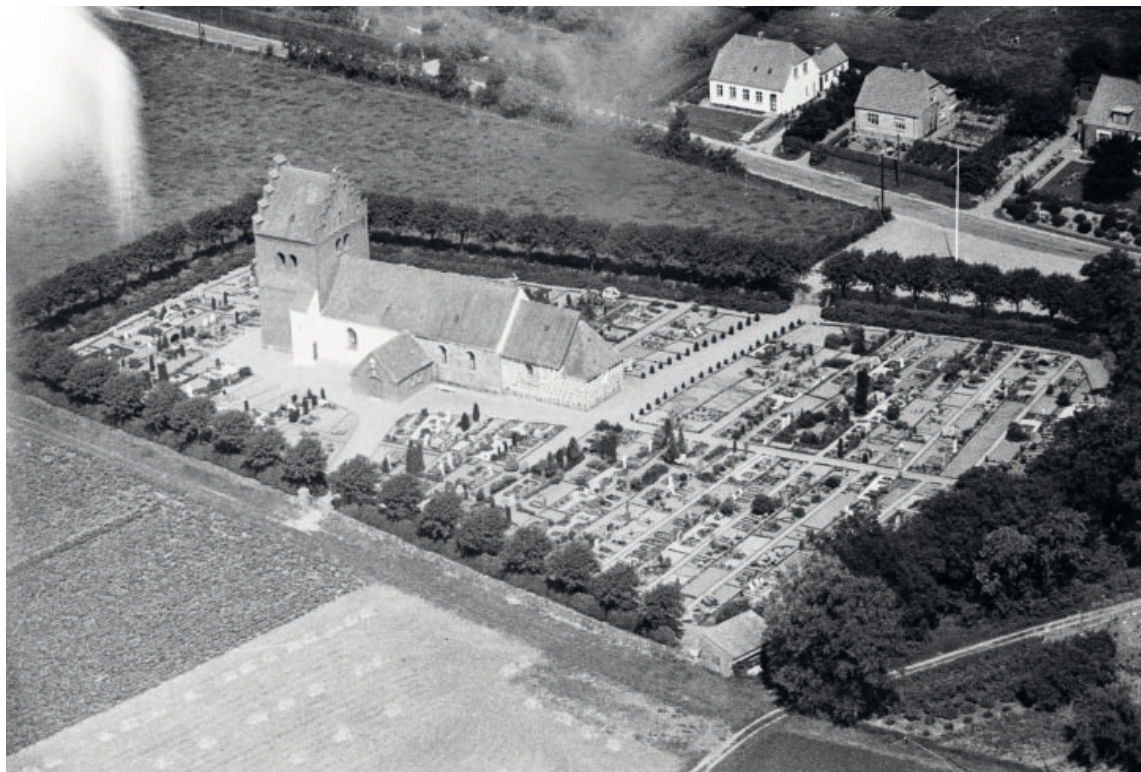

Fig. 2. Luftfoto af kirken set fra sydøst. Foto Aalborg Luftfoto 1948-52. I KB. – *Aerial photograph of the church seen from the south east.*

hans fætter, justitsråd Wilhelm Mule, der samtidig købte 13 jyske og 14 fynske landsbykirker (jf. s. 3730).¹⁰ Allerede året efter, i 1687, solgte de dog kirken videre til Jens Lauridsen Risom for 735 rdlr.¹¹ Risom havde siden 1660 ejet den nærliggende hovedgård, Nebbegård, som han sammen med en adelstitel modtog i gave for sin indsats ved befrielsen af Bornholm 1658.¹² I tiden herefter var Risom både kirkeværge, forpagter af kirkens tiende og som nævnt fra 1687 kirkeejer.¹³ Kirken fulgte Nebbegård¹⁴ til sognefolkene købte den for 20.000 rigsdaler i 1809.¹⁵ Kirken overgik til selveje 1947.¹⁵

Gårslev var *anneks* til Pjedsted indtil 1883 (s. 4095). De to sogne havde da hørt sammen i det mindste siden 1440, da deres tidligst kendte præst, hr. Niels, blev kaldt.¹⁶

Møntfund. I forbindelse med anlæggelse af et nyt varmeanlæg (s. 4182) blev der 1962 fundet to midtalders hulpenninge i kirkens gulv, den ene fra 1400-tallets Lübeck. Desuden blev der fundet seks danske skilling fra 1600-1800-tallet.¹⁷

Sagn. Om herremanden på Nebbegård, Hartvig Limbek (†1518), fortælles det, at han var en ond og gerrig mand, hvorfor en fattig kone, han lod piske for at sanke kviste i sin skov, nedkaldte en forbandelse over

ham. Da han skulle begraves på Gårslev kirkegård, lukkede graven sig, hver gang man ville sænke kisten ned. Han måtte således jordes uden kiste.¹⁸ Til kirketårnet (s. 4171) knytter sig en overlevering fra Karl Gustav-krigene 1657-60. Bondepigen Martha Hansdatter skulle da have undvejet en polsk rytter, der ville voldtage hende, ved at kaste sig ud gennem et af glamhullerne i tårnet. Derved reddede hun ikke alene sin ære, hun overlevede også faldet og blev siden gift og levede i slutningen af århundredet som enke i Fredericia.¹⁹

Kirken ligger i den vestligste udkant af Gårslev by (fig. 3), hvis bebyggelse i 1900-tallet er vokset mod især øst og nord. Den ligger således fortsat ganske frit i landskabet med en stor plæne mod vest, den store præstegård som nabo mod øst og mod syd åbner det flade landskab sig med marker, hestefold og levende hegn (jf. fig. 1). Nord for kirken fører Kirkegade ind til landsbyen, mens Kirkestien langs det søndre kirkedige formentlig især har betjent kirkegængerne fra Nebbegård og landsbyen Rans.

Kirkegården er keglestubformet med en bredere og rundet østside. Inden for diget blev der mod syd og nord plantet rækker af lindetræer i 1990'erne, mens øst- og vestsiden domineres af henholdsvis større, ældre træer og høj tuja. Mod nordvest er indrettet en cirkulær urnebegravelsesplads. Umiddelbart øst for kirkegården er anlagt et lapidarium med tiloversblevne kvadersten (fig. 9 og 80, s. 4164), og mod nordøst er rejst en mindesten for besættelsen 1940-45.

Kirken er *hegnet* af et lavt græsklædt kampestensdige. I løbet af 1700- og 1800-tallet, hvor diget antagelig var højere, var det genstand for gentagne reparationer og omsætninger, da særligt heste, svin og får ikke kunne holdes fra at

rode i og svine gravene til.²⁰ I 1806 var diget (og tilsyneladende også kirkedøren) angiveligt i så dårlig forfatning, at kirkegængerne end ikke i våbenhuset eller under gudstjenesten var fri for at møde svin og får.²¹ Diget blev i sin helhed omsat 1870 og igen 1928-30. Ved sidstnævnte arbejde udvidedes kirkegården en smule mod syd, vest og nord.²²

Kirkegården har fire *indgange*, hvoraf den nuværende hovedindgang er etableret i den østlige del af norddiget og består af en dobbeltfløjet kørelåge af sortmalet jern med rustikt udførte piller af marksten med pyramidetop og lanterne, rejst 1929 efter tegninger af arkitekt Bodulf Billund (Fredericia).²³ Den tilsvarende køreport i syddi-

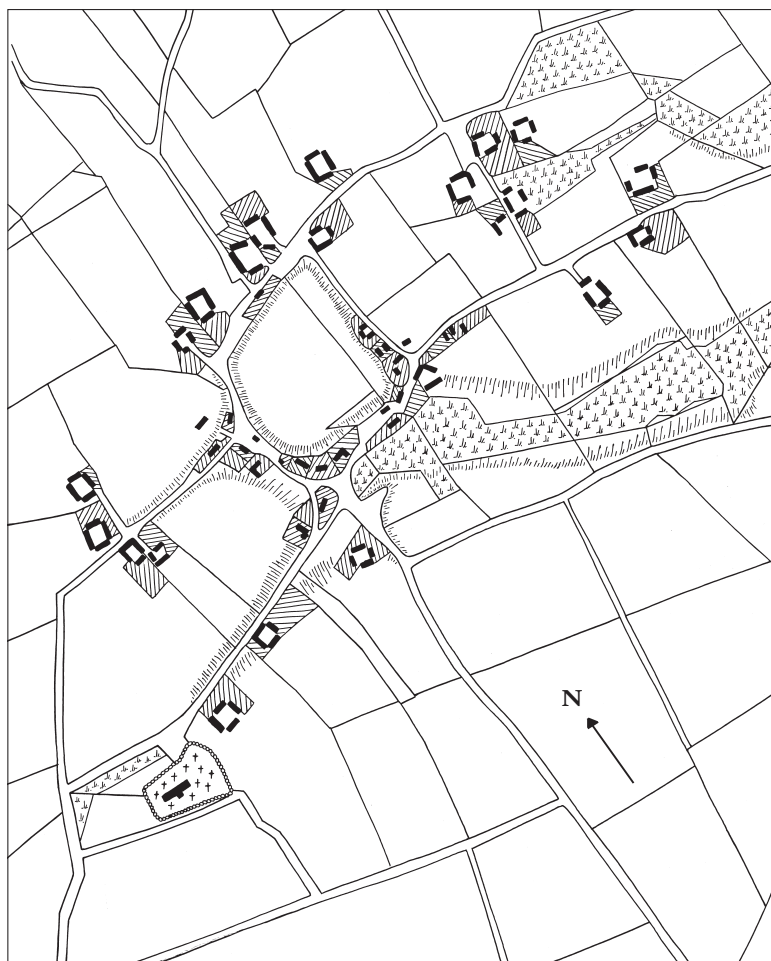

Fig 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt 1820 af F. Lønborg, tegnet af Freerk Oddenburger 2023. – Cadastral map.

get er formentlig den oprindelige hovedindgang (fig. 5). Fra begge disse indgange er vejen øst om kirken belagt med granitfliser indrammet i bro-lægning.

De to øvrige indgange er begge i østdiget. Omtrent midt herpå er en køreport med dobbeltflojet stakitlåde hængt i rødmaledede træstolper. Denne blev etableret 1985, da man udvidede en $\dagger$ fodgængerlåde af uvis alder.²⁴ En sortmalet jernlåde er antageligt brudt gennem østdigets sydlige del i forbindelse med indretningen af en affaldsplads 1929.¹⁵

$\dagger$ Indgange. Foruden indgangene i digets nord- og sydside, som efter alt at dømme har gammel hæv, indikerer den sti, der på det ældste matrikelkort udgår fra kirkegårdens sydøstre hjørne (jf. fig. 3), at der her har været en oprindelig $\dagger$ indgang; tidligst omtalt 1719 som 'østre låge'.²⁵ Denne må senest være sløjfet ved anlæggelsen af et materialhus 1908 (jf. ndf.). 1806 oplystes, at muren omkring 'de to låger' var opført af brændte

sten og havde tagtagsten; dvs. at indgangene antageligt stod som murede portaler.²⁶ Den nordre og søndre indgang blev 1867-68 udstyret med $\dagger$ jernlåger.¹⁵

Der er ingen bygninger på selve kirkegården, men umiddelbart øst for den er et kombineret graverkontor og ligkapel (fig. 4, arkitekt Helge Andreassen, Vejle); opført 1970²⁷ og udvidet med kontorfaciliteter 1985 (arkitekt Finn Andersen, Fredericia). Bygningen er af røde teglsten og tagtegl med indgangsdør til kapellet af glas med lodrette trætræmmen.²⁴

Et menighedshus med konfirmandstue (arkitekt Per Kristensen, Århus) er 2003 rejst nord for ligkapellet (jf. fig. 4).²⁴ Huset er bygget i hvidmalet tegl og røde tagsten.

$\dagger$ Bygninger. Et material- og nødtørftshus blev opført 1908 ved kirkegårdens sydøstre hjørne, hvor der nu er genetableret dige (fig. 2). Huset havde halvtag med fald mod øst, tre vinduer mod nord og et enkelt større mod syd.²⁸ Nedrevet 1970.

Fig. 4. Kirkegården set mod øst, med menighedshus, graverkontor og ligkapel samt præstegård i baggrunden (s. 4162). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The churchyard looking east with parish hall, sexton's office and mortuary chapel, as well as the parsonage in the background.*

Fig. 5. Kirkegårdens søndre indgangsport, o. 1929, udført efter tegninger af Bodulf Billund (s. 4161). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The churchyard's southern gate, c. 1929, made to a design by Bodulf Billund.*

BYGNING

Kirken er et romansk byggeri bestående af kor og skib, som dog er forandret og udvidet betydeligt i senmiddelalderen og de følgende århundreder. Den første senmiddelalderlige forandring er givetvis forlængelsen af skibet mod vest. Herefter blev der i denne samt i koret indbygget hvælv. Et tårn blev i løbet af 1500-tallet sluttet til vestforlængelsen, mens et våbenhus blev rejst foran syddøren. Et kapel blev i 1730'erne opført øst for koret. I 1800-tallet blev tårnet ombygget ad flere omgange og fik et trappeshus tilsluttet mod syd. 2020 fik våbenhuset tilføjet en tilbygning med toiletfaciliteter mod vest. Orienteringen har en let, sydlig afvigelse.

Hovedparten af den oprindelige kirke er bevaret, idet langmurene i såvel kor som skib står mere eller mindre intakte, om end kvaderstensmurværket bærer præg af hårdhændede restaureringer i tidens løb.

Bygningens *grundplan*, der er udstukket med rette vinkler, udgøres af et rektangulært kor mod øst og et bredere, ligeledes rektangulært skib vest herfor (fig. 7).

Materiale og teknik. Udvendig er murene sat med velforarbejdede kvadre over en simpel *skråkantsokkel*.²⁹ Blot hviler de østligste to m af korets sydside samt tilbygningen øst herfor (s. 4173) på en *hulkelsokkel*, måske fra den oprindelige østgavl. Øverst afsluttes korets langmure uden gesims, mens skibets mure krones af en mangefalset falsgesims muret i små sten af usikker datering. Samtlige bagmure er rejst i marksten, og kasse-murene er udfyldt med kvaderafslag.³⁰

En mindre romansk *billedkvader* (fig. 79), ca. 45×25 cm, indmuret i syddørens vestre vange, prydes af en reliefhugget korsstav indrammet af et rundbuet bueslag. Denne sad senest 1878 lodret indmuret lavt i vangen (jf. fig. 83c), indtil den ved dørens udvidelse 1900 (s. 4164) blev flyttet op og oprettet. Kvaderens oprindelige placering er uvis, men motivkompositionen er beslægtet med de mange korsprydede tympanoner, der findes i særligt Nord- og Midtjylland (f.eks. Tolstrup Kirke, Hjørring Amt).³¹ Dimensionerne til trods, kan det tænkes, at kvaderen oprindeligt

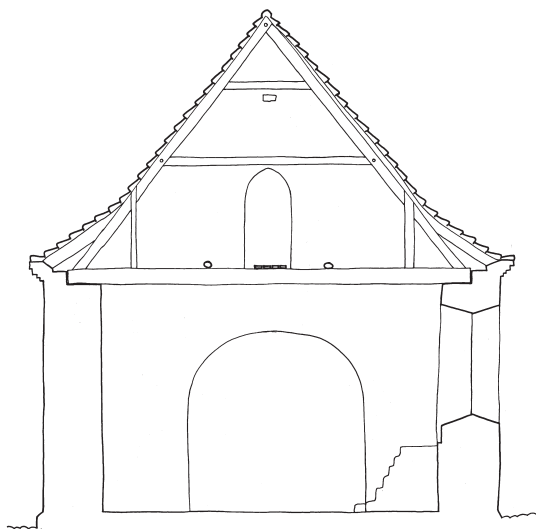

Fig. 6. Tværnsnit gennem skibet set mod øst. 1:150. Målt og tegnet af Line M. Bonde 2023. – *Cross-section through the nave looking east.*

har fungeret som tympanon eller siddet over en overligger i et af kirkens dørsteder. Overliggeren i Vestløs Kirke (DK Thisted 199–200) viser eksempelvis et tilsvarende proportionelt lille tympanonfelt.

Skibets to oprindelige døre i henholdsvis nord- og sydsiden er begge bevarede, om end kun den søndre endnu er i brug. De er placerede over for hinanden i den vestre ende af skibet.

Syddøren er sekundært udvidet ad flere omgange, senest 1900, hvor den blev udvidet til en bredde af to alen fire tommer (ca. 140 cm).³² Den fremstår nu som en simpel rektantet åbning gemt bag et tykt lag puds.

Oprindeligt var åbningen sat med kvaderstenskarme og ret overligger, der kantedes af en rundstav (fig. 83e).³³ Disse sten er sikkert udtaget ved dørens udvidelse og henlagt blandt de bevarede kvadre øst for kirkegårdsdiget (s. 4161), hvor der stadig findes to aflange sten med rundstave langs den ene kant (jf. fig. 9).

Norrdøren (jf. fig. 26c) er formentlig i midtaldren i det ydre blevet blændet med kvadre i murflugt. De kvadersatte karme står på den gennemgående sokkel og afsluttes af en glat, rektangulær overligger. Indvendig stod døren som dyb niche indtil 1893, hvor den blev indrettet til kakkelovnsniche (jf. s. 4182), og atter helt tilmuret 1916 (s. 4211).³⁴

Vinduer. Kirken har været disponeret med to rundbuede vinduer i hver af skibets langmure samt et i hver af korets. Af disse er de tre nordvinduer i brug, genåbnede 1879 (jf. fig. 28).³⁵ Alle er dobbeltsmigede og sat med granitkvadre i facaden og rå kamp i det indre. Korets vindue, der er mindre end de to i skibet, dækkes af en overligger med ret overkant og rundbuet bueslag, mens sålbænkstenen er brat affaset. Skibets

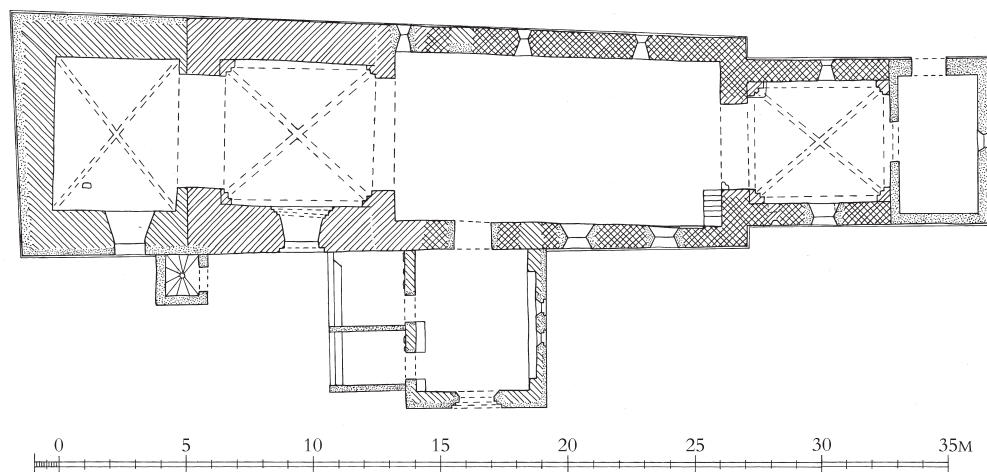

Fig. 7. Plan. 1:300. Målt af Poul E. Nielsen 1960, suppleret og tegnet af Line M. Bonde 2023. Signaturforklaring s. 9. – *Plan. Key on p. 17.*

Fig. 8. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church seen from the north.*

vinduer er placeret øverst i muren, således at vinduernes sålbænksten sidder i skiftet over dørens overligger. Her udgøres bueslagene af to kvadre

og en monolit-sålbænksten. Et rundbuet $\dagger$ vindue erkendes fortsat i skibets sydside umiddelbart øst for døren (fig. 10-11). I facaden er det

Fig. 9. Udvalg af kvadre opbevaret øst for diget (s. 4161, jf. fig. 80): krumhugget kvader (s. 4167), aflang karmsten med rundstav (s. 4164), samt sålbænksten mv. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Selection of ashlar stored east of the churchyard wall (cf. fig. 80): curved ashlar, oblong casing stone with astragal, as well as sill stone etc.*

Fig. 10-11. †Romansk vindue på skibets sydside (s. 4165). 10. Udvendigt. 11. Indvendigt. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – †*Romanesque window in the south side of the nave. 10. Exterior. 11. Interior.*

lukket med kvaderridset cement, mens det i det indre er blændet med munkesten. En rundbuet vinduesoverligger, der udgøres af to sammensatte kvadre, er genanvendt som trappesten foran indgangen til kapellet (fig. 81).

Vestligst i korets sydmur er en lavt placeret, rund åbning kantet med dobbelt tovsnoning i lavt relief (fig. 12). Den smigede åbning, der har en diameter på 40 cm i murflugt og 23 cm i lysningen, er placeret 95 cm over terræn og er lukket med

Fig. 12. Hagioskop (s. 4166). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Hagioskop.*

mursten og cement (jf. fig. 83d). I det indre er den i nyere tid omgjort til gemmeniche med trælåge (jf. fig. 22). Ved sit besøg i kirken 1887 noterede F. Uldall, at åbningen ikke var »rund indadtil«, men derimod havde »skraa Sider og foroven sluttes af en flad Dæksten«.³⁶ Åbningen har således fungeret på samme måde som de tilsvarende lavtsiddende og smalle åbninger i koret, der i flere nabokirker er udformet som et rundbuet vindue (eksempelvis Vejlbj s. 3549, Smidstrup s. 4014 og Pjedsted s. 4104). Dette såkaldte *hagioskop* havde til formål at lede blikket ind i rummet fra en eksteriør position, hvorved sognets midlertidigt bandlyste sognebørn havde begrænset og kontrolleret adgang til sognefælleskabets messefejrning.³⁷

Indre. Foruden det flade bjælkeloft, der dækker skibet, er stort set alle oprindelige detaljer forsvundet. Blot ses en enkelt kvader fra *korbu*en, der formentlig blev udvidet i senmiddelalderen (s. 4171), bevaret i forlængelse af den nuværendes søndre vange (fig. 22). Desuden opbevares umiddelbart øst for kirkegårdsdiget flere krumhugne

kvadre, som måske stammer fra den oprindelige *korbu*e (jf. fig. 9).

Østligst i korets sydvæg er en lille rektangulær, antagelig sekundær *niche* af uvis alder (jf. fig. 34).

Alle *gavlrekanter* er forsvundet i forbindelse med senere om- og tilbygninger (s. 4174).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kirken er løbende blevet udvidet i senmiddelalderen og i tiden omkring reformationen (jf. s. 4173). Samtlige af tilføjelserne er opført i en blanding af genanvendte kvadre³⁸ og munkesten lagt i munkskifte. Kronologien for de tidligste af tilbygningerne kan således ikke afgøres med sikkerhed. Formodentlig var den første forandring ansatsen til opførelsen af et tårn, der dog aldrig blev færdiggjort, og i stedet fik karakter af vestforlængelse. Efter et, antageligt kortere, ophold fik både forlængelsen og koret indbygget hvælv. Måske blev også *korbu*en udvidet ved denne lejlighed. I løbet af 1500-tallet blev et tårn rejst vest for vestforlængelsen, mens et våbenhus blev tilføjet foran syddøren.

Fig. 13. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church seen from the south.*

Vestforlængelsen af skibet var sandsynligvis den første større forandring af kirken og er bygget som ansats til et aldrig fuldført tårn, hvilket de massive mure vidner om (jf. fig. 7). Langmurene måler omtrent 9 m i længden og hviler i facaden på en skråkantsokkel, hvoraf den søndres ligger under terræn. Over soklen er fem skifter genanvendte kvadre, der afløses af munkesten i munkeforbandt. Begge langmure er øverst afsluttet med en nyere, dobbelt falsgesims i moderne sten, mens facaderne stod med åbne bomhuller indtil 1980 (jf. fig. 83a).³⁹

Indvendig er bagmurene i rå kamp nederst og øverst i munkesten lagt i munkeskifte. Rummets indre oplyses fra syd af et oprindeligt vindue, der udvendig står med en enkelt fals og i det indre med tre. Vinduets nedre del forekommer behugget; måske udført 1817, hvor man ønskede mere lys i den vestre ende af kirken.²⁶

Mod vest har forlængelsen været afsluttet af en trekantgavl, der fortsat erkendes i tårnets østmur (fig. 16). Denne, der er udført i munkesten i munkeforbandt og fortsat står med åbne bomhuller, prydes umiddelbart over gavlfoden af en

Fig. 14. Overgangen mellem vestforlængelsen og tårnet set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The transition between the western extension and the tower seen from the north.*

frise rombeformede, aftappede småblændinger, der har stået med kalket bund (fig. 17). Øverst afsluttes gavlen af en cirkelblænding (jf. fig. 16).

Hvælv i vestforlængelsen. Efter et ophold af uvis varighed, ikke nødvendigvis ret længe, blev der indbygget et hvælv i vestforlængelsen (s. 4168),

hvis søndre skjoldbue dækker den øvre del af vinduets indvendige false (fig. 15). Hvælvet hviler på dobbeltfalsede piller og spidse skjoldbuer og har halvstensribber. Samtidig med hvælvet etableredes også den brede, spidsbuede arkade, i munkesten, der forbinder vestforlængelsen med

Fig. 15. Oprindeligt vindue i vestforlængelsen (s. 4168). Foto Arnold Mikkelsen 2023.
– *Original window in the western extension.*

Fig. 16. Vestforlængelsens vestgavl set fra tårnet (s. 4168). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The western extension's west gable seen from the tower.*

Fig. 17. Murblandinger i vestforlængelsens vestgavl (s. 4169). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Wall recesses in the western extension's west gable.*

skibet. Ved opførelsen af arkaden, der er i forbandt med hvælvet, blev også omtrent en meter af skibets vestende genopført i tegl (fig. 78).

Hvælv i koret. På et tidspunkt i senmiddelalderen er der blevet indbygget hvælv i koret. Det kan ikke udelukkes, at korhvælvet er kommet til før vestforlængelsen, men ligheden mellem de to hvælv indikerer, at de er omtrent samtidige. Også her har hvælvet halvstensribber og hviler på spidse skjoldbuer og dobbeltfalsede piller. Blot er nordvestre pille ikke falset, men derimod massiv og med profileret kragbånd (fig. 18-19).

Udvidelse af korbuen. Hvornår korbuen blev udvidet, er uklart, om end det kan tænkes at være sket nogenlunde samtidig med indbygningen af hvælvet i koret (jf. ovf.).

Tårn. I løbet af 1500-tallet blev et tårn (fig. 20), jævnbredt med vestforlængelsen, opført, hvis østmur er bygget ind over sidstnævntes

vestgavl. Grundet gennemgribende ombygninger i både 1700- og 1800-tallet (s. 4174-4177) vides ikke meget om tårnets oprindelige gestalt. Blot fremstår tårnrummet stort set uændret, med vægge i munkesten lagt i munkeskifte. Lysindfaldet kommer fra et oprindeligt, rundbuet og smiget sydvindue med hulsømskarme (fig. 21). Dog indgår åbningen i det ydre i den senere skalmuring. Tårnrummet dækkes af et krydshvælv hvilende på vederlag i væggene,⁴⁰ mens forbindelsen med vestforlængelsen formidles via en spidsbuet arkade (jf. fig. 69) Et *klokkereshul*(?) findes vestligt i sydkappen. Adgangen til stokværket har sikkert oprindeligt været gennem en overdør i tårnets sydside, der dog tidligst nævnes 1807.⁴¹ Over hvælvet står størstedelen af samtlige vægge tillige i munkesten lagt i munkeskifte op til de koblede glamhullers buvederlag (s. 4178).

Fig. 18-19. 18. Korets indre set mod nord med oprindeligt vindue (s. 4164) og nordvestre hvælvpille (s. 4171). 19. Korets nordvestre hvælvpille (s. 4171). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – 18. Interior of the chancel looking north: original window and vault pier. 19. The chancel's northwestern vault pier.

Et *våbenhus* blev i løbet af 1500-tallet rejst ud for skibets syddør (fig. 13), men er sidenhen kraftigt ombygget og skalmuret (s. 4179). Der vides således ikke meget om dets oprindelige udseende, udover at det blev opført i munkesten med enkelte, genanvendte kvadre i de nederste skif-

ter, hvilket, tillige med kampestenssylden, stadig erkendes fra tilbygningen (fig. 25). Rummet var sandsynligvis fra opførelsen udstyret med vægbænke i hver langside, der dog 1856 og 1869 blev (delvist?) fornyet,⁴² mens dele af bænken i vest 2020 blev fjernet i forbindelse med opførelsen af

Fig. 20. Kirken set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church seen from the west.*

Fig. 21. Oprindeligt vindue i tårnets sydside (s. 4171). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Original window in the south side of the tower.*

tilbygningen (s. 4174). Våbenhuset stod tilsyneladende med åben tagstol indtil 1828, hvor et fladt bjælkeloft af fyrretræ blev opsat.⁴³

Eftermiddelalderlige tilføjelser. Som nævnt kan kronologien bag de forandringer, der skete med kirken i tiden omkring reformationen ikke afgøres med sikkerhed. Dog må den murede trappeopgang til prædikestolen være blandt de første sikre efterreformatoriske ændringer, mens den tidligste store tilføjelse var opførelsen af et begravelseskapel øst for koret i 1730'erne. Et trappehus blev 1877-78 sluttet til tårnets sydside, mens sidste tilføjelse er en tilbygning til våbenhuset fra 2020.

Den munkestensmurede og seks trin høje trappe i skibets sydøstre hjørne blev sikkert opført i forbindelse med opsætningen af en prædikestol umiddelbart efter reformationen (fig. 22, s. 4250).

Kapellet (jf. fig. 8). Øst for koret er der i 1730'erne rejst et lavt begravelseskapel for kirkejeren Enevold Madsen Bolvig (†1732, s. 4177).⁴⁴ Kapellet har dog siden 1822 haft andre funktioner (s. 4175), først som materialrum, fra 1904 som ligkapel¹⁵ og fra 1970 som sakristi.

Kapellet, der er jævnbredt med koret, er opført af genanvendte kvadre over en skråkantssokkel. Øverst afsluttes murene af en dobbelt falsgesims i teglsten i normalformat. En oprindelig dør i nord med kurvehanksformet afslutning (fig. 8) giver adgang til kapellets indre, hvor bagmurene er i små, gule teglsten under et tykt lag puds (fig. 24). Rummet oplyses fra øst (s. 4180), mens en 1904 retableret, falsket døråbning med kurvehanksformet døråbning forbinder kapellet med koret.⁴⁵ Loftet er fra 1962.⁴⁶

Fig. 22. Kvadersten fra den oprindelige korbue (s. 4167) samt muret trappeopgang i skibets sydøstre hjørne (s. 4173). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Ashlar from the original chancel arch, and masonry stairway in the south east corner of the nave.*

Trappehus (jf. fig. 13 og 20). Den tømrede $\dagger$ fritræppe på tårnet blev 1877–78 erstattet af et trappehus, der står som en murpille i små sten på en sokkel i tegl østligst på tårnets sydside.⁴⁷ Den lille halvtagsbygning afsluttes i syd med en dobbelt, forkroppet falsgesims. En ret afsluttet dør giver adgang til trappeløbet, hvor trappen snor sig om en cirkulær spindel af fyrretræ. Trappen får lys fra to små kurvehanksformede vinduer i vest og syd samt fra cirkulære vinduer øverst på henholdsvis øst- og vestgavlen.

Tilbygning med toilet og dåbsventeværelse (jf. fig. 30). En tilbygning indrettet med toiletfaciliteter og dåbsventeværelse blev 2020 sluttet til våbenhusets vestmur (ARK – Mortensen Arkitektur & Design, Vejle). Den særprægede, lave tilbygning er opført i hvidpudset tegl og har buet zinktag. I det indre er døråbningerne brudt gennem våbenhusets vestmur og -bænke,²⁴ mens de to små rum oplyses fra vest af smalle, aflange vinduesåbninger (jf. fig. 25).

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Kirkens udseende præges i dag af omfattende til- (jf. ovf.) og ombygninger. Særligt tårnet har undergået flere gennemgribende reparationer og ombygninger i løbet 1700- og 1800-tallet, der helt har ændret dets karakter. Også våbenhusets skikkelse blev 1900 ændret med en fuldstændig skalmuring mod syd og øst. Derudover er kirkens vedligehold kun sparsomt belyst før slutningen af 1700-tallet.

Det tidligste, skriftlige vidnesbyrd om bygnings tilstand er således fra 1690, hvor Gårslev sammen med nabokirkerne Gauerslund (s. 3795) og Smidstrup (s. 4020) blev omtalt som »de trei beste Kiercher her i Herredet«.⁴⁸ Bortset fra tårnet, hvis murværksproblemer er beskrevet nedenfor (s. 4175), var selve kirkebygningen i 'nogenledes god stand' op til 1770'erne.²⁰ Kilderne fra 1700-tallets sidste årti tegner dog et billede af en stadig mere misvedligeholdt bygning. 1798 blev skibets østre gavltrekant af kampesten ned-

Fig. 23. Våbenhuset set mod nord. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The porch looking north.*

Fig. 24. Kapellets indre set mod nord (s. 4173). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chapel interior looking north.*

brudt, da den, ifølge synet, havde forårsaget ‘farlige revner’ i triumfmuren over korbuen.⁴⁹

I begyndelsen af 1800-tallet var der problemer med såvel korets som skibets murværk, der havde sat sig.⁴⁹ Det regnede ind flere steder, og man klagede over træk fra huller i både tårnets og våbenhusets mure.⁵⁰ Til trods for at kirkeejerne, der, ifølge dem selv, 1810 havde overtaget kirken ‘i en meget ussel og ringe tilstand’ og tilmed havde anvendt ‘ikke ubetydelige bekostninger på kirkens reparation og istandsættelse’, var der ifølge synet 1811 stadig mange brøstfældigheder. Kirkeejerne lovede derfor at give kirken en *hovedreparation*,⁵¹ hvilken dog først var udført 1816,⁵⁰ om end karakteren af denne ikke kendes.

1820 var kapellet ‘særdeles forfaldent’,⁵² formentlig fordi ejerne ikke havde svaret deres vedligeholdelsespligt. I hvert fald sælger de 1822 kapellet til kirken, men om det derefter bliver istandsat, er uklart, eftersom det konverteres til materialrum (s. 4173).

Samme år, 1822, ønskede synet, at loftet, der var lagt i »Paneelform«, formentlig et kassetteloft, blev omlagt.⁵³ Måske skete dette først 1845, hvor synet meddelte, at alt kirkens træværk var fuldstændig omdannet, hvilket foruden inventaret må inkludere loftet.⁵⁴ I hvert fald var loftet 1862 belagt med brædder under bjælkerne.¹⁵

Tårnets ombygning 1857. Tårnet er, som nævnt, ombygget ad flere omgange (s. 4171). Første store reparation var formentlig 1719, hvor man meddelte, at tårnet stod ‘under arbejde til fuld reparation’, efter det allerede 1700 havde slået revner i ‘begge hjørner i den vestre ende og i den søndre side fra øverst og ned til hvælvingen’. Tilbagevendende problemer med tårnets murværk – særligt med syd- og vestsidernes facader, der havde sluppet murlivet⁵⁵ – førte til en større reparation 1834, der tilsyneladende blev markeret ved indlæggelsen af jerncifre i vestgavlen med bemeldte årstal (jf. fig. 83a).⁴⁹

1857 havde facaden dog sluppet igen på både syd- og vestsiden, hvorfor man ønskede, at nye sten skulle ‘indmures i ordentlig forbandt’. Men da arbejdet året efter var i gang, viste ‘brøsten sig større end beregnet’, hvorfor man fandt det rettest, at tårnets spidsgavle blev nyopført.⁵⁶ Tårnet

Fig. 25. Våbenhusets vestmur og skibets sydmur set fra dåbsventeværelset (s. 4172). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The west wall of the porch and the south wall of the nave seen from the baptismal waiting room.*

Fig. 26a-h. Opmålinger. 1:300. a. Opstalt af sydfacade. b. Opstalt af vestfacade. c. Opstalt af østfacade d. Opstalt af nordfacade. e. Længdesnit set mod nord. f. Tværsnit i koret set mod vest. g. Tværsnit i skibet set mod vest. h. Tværsnit i tårnet set mod vest. Målt og tegnet af Knud Erik Lauridsen 1990. I NM. – Scale drawings. a. Elevation of south facade. b. Elevation of west facade. c. Elevation of east facade. d. Elevation of north facade. e. Longitudinal section looking north. f. Cross section in chancel looking west. g. Cross section in nave looking west. h. Cross section in tower looking west.

blev således skåret ned til glamhullerne (s. 4171) og genopført med sadeltag og lave trekantsgavle mod øst og vest.³⁹ En stregtegning af kirken fra 1878 (fig. 83a) viser nok resultatet af denne ombygning. Her gengives tårnets nordgavl med åbne bomhuller over en syld af kampesten og med udflyttede hjørnekvadere, mens vestgavlen har tre skifter kvadre over en kvaderstensokkel. Et dobbelt savskifteband markerer overgangen til mellemstokværket, der i sydsiden har to falsede,

rundbuede glamhuller. Nord- og sydgavlen afsluttes af en dobbelt falsgesims, mens der på vestgavlen med jernankre er opsat årstallet »1834« øverst (jf. ovf.) samt bogstaverne »I B« og »L B« og årstallet »1738« (s. 4173) for brødrene Jochum og Laurids Bolvig, der 1732 arvede kirken.⁵⁷

1861 var muren over korbuen så brøstfældig, at den blev nedtaget og genopmuret (s. 4167).⁵⁴

Tårnets ombygning og skalmuring 1886-95. Blot omtrent 30 år efter tårnet var blevet ombygget,

Fig. 27. Vestforlængelse og tårnrum samt torgel (s. 4208) set mod vest. Foto Poul Nørlund 1927. I NM. – *Western extension and tower interior looking west and torgan.*

ønskede man igen at ændre det, dels på grund af fortsatte problemer med murværket og dels, som ministeriet lagde til grund for tilladelsen til samme, for at 'genoprette forringelsen af kirkebygningens ydre, som skete for en del år siden derved, at tårnet blev gjort lavere og taget fik en uheldig form' (s. 4175).³⁹ Tårnet fremstår således som resultatet af en gennemgribende ombygning 1886-87, hvor hele overdelen blev fornyet og forhøjet⁵⁸ (arkitekt L. A. Petersen, Vejle), mens en komplet skalmuring fulgte i 1887-95.⁵⁹

Tårnet hæver sig nu i tre stokværk med kamtakkede spidsgavle i øst og vest, mens murene, der i det ydre er fuldstændig skalmurede med små tegl i et nyt munkeskifte, hviler på en granitsokkel.

Tårnrummet fremstår i sin oprindelige skikkelse (s. 4171), om end bagmurene har spredte reparationer i moderne tegl. Adgangen til tårnets øvre

stokværk sker via et 1877-78 opført trappehus ved sydsiden (s. 4174). Over hvælvet i det høje mellemstokværk, hvis bagvægge i vid udstrækning er oprindelige (s. 4171), er i nyere tid indrettet tre tømrede reposer med tilhørende trapper af træ. Den mellemste repos, der hviler på murværksforankrede bjælker, bærer klokkestolen (s. 4181). Her åbner koblede, rundbuede glamhuller med udvendig fals sig mod alle fire verdenshjørner. Formentlig er det kun åbningerne i nord og syd, der er delvist oprindelige (s. 4171). Fra den øverste repos leder endnu en tømret trappe op til tagrummet, hvor gavlene mod øst og vest er af genanvendte munkesten lagt i irregulært krydsforbandt.

To dobbelte savskifteband indrammer på alle fire facader mellemstokværket, mens de to kamtakkede spidsgavle i øst og vest prydes af stigende,

spidsbuede højblændinger flankeret af cirkelformede småblændinger (jf. fig. 20 og 28). En rektangulær glug med trappestik er indfældet i den midterste blænding.

Ombygningen af tårnet var del af en gennemgribende *hovedreparation*, der desuden omfattede omlægning af tagene (s. 4182), indsætningen af et vindue i skibets nordside (s. 4180), samt at væggene blev glattet indvendig, 'uden at det just fordrer, at de skulle være nøje efter lod'.¹⁵

Våbenhusets ombygning og skalmuring 1900 (jf. fig. 13). 1899 ønskede man våbenhuset skalmuret i røde sten 'efter en dertil fremlagt tegning', hvilket, tillige med indsættelsen af en ny $\ddot{t}$ dør (s. 4208), øjensynligt blev udført 1900.⁶⁰ I hvert fald fremtræder våbenhuset nu som et fint eksempel på det nygotiske formsprog, der er typisk for perioden. Øverst afsluttes murene af en dobbelt falsgesims, mens den falsede, fladbuede dør er anbragt i et spidsbuet spejl med mønstermuring. Stikket krones af en korsformet blænding og ud-

fylder det meste af gavltrekanter. Det indre oplyses af to sekundære, rundbuede vinduer (s. 4180).

Ved en *istandsættelse 1930* (arkitekt Bodulf Bilund, Fredericia) fik kirken nye stole (s. 4205), gulve (s. 4179) samt nyt vægpanel, mens væggenes kalkning blev fornyet.⁶¹

Ved overgangen til selveje 1947 var kirken i »særdeles god og synsforsvarlig Tilstand«. ¹⁵

En omfattende *restauration* 1971 (arkitekt Helge Andreassen, Vejle) koncentreredes foruden inventaret om tårnets skalmuring samt reparation af trappetårnets fundament.⁶²

Gulve. Koret har siden 1856 haft plankegulv,⁵⁴ der senest er fornyet 1972. I den østligste del af skibet ligger kvadratiske gule klinker fra 1971, mens belægningen i midtergangen samt tårnrum og våbenhus består af gule tegl lagt i halvstensforbandt.²⁴ Kapellets belægning er gråbrune, slebne Ølandssten i divergerende længder fra 1970. Toiletbygningens to rum er belagt med gulflammede terrakottafliser.

Fig. 28. Kirken set fra nordøst. Foto HAK 1897. I NM. – *The church seen from the north east.*

Fig. 29. Korets tagværk set mod øst (s. 4181). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chancel rafters looking east.*

†*Gulve.* Den ældste efterretning om gulvene er fra 1700, hvor de var ‘vel ved magt’.²⁰ Først 1806 beskrives selve belægningen, der var af brændte sten, dvs. tegl. 1809 var der intet gulv i tårnet,⁴⁹ men det fik nye sten lagt året efter, hvor også kirkens resterende gulv blev omlagt.⁶³ 1856 ønskede synet kampestensgulvet i våbenhuset udskiftet med mursten eller fliser.⁶⁴ Teglstensgulvene kan følges i kilderne op til istandsættelsen 1930, hvor de i skibet og våbenhuset blev erstattet af gule Schrambergerklinker lagt i sildebensmønster.⁶¹

Vinduer. Vinduerne i skibets og korets sydsider blev harmoniseret 1887–88 efter tegning af ‘bygningsinspektøren’,⁶⁵ antagelig L. A. Winstrup, der bl.a. havde det sydlige Jylland som inspektorat. De store, rundbuede vinduer er i det ydre sat i tilhuggede kvadre og har glattede, smigede vanger i det indre. 1890 blev det vestligste vindue på nordsiden indmuret og sat i nyromansk

granitindfatning.¹⁵ De to rundbuede vinduer i våbenhusets østmur er fra 1900 (jf. ndf.), mens det teglstensmurede vindue med kurvehanksbue i kapellets østgavl, der endnu 1878 var tilmuret, måske blev genåbnet samtidig med passagen til koret 1904 (s. 4173). Samtlige vinduer har sprossede jernrammer.

†*Vinduer.* Det tidligste, skriftlige vidnesbyrd om kirkens vinduer er fra 1700, hvor de var ‘vel ved magt’.²⁰ Små hundrede år senere, i 1791, var der kun vinduer i sydsiden, der dog ikke gav lys nok. Året efter blev det oplyst, at der var fem vinduer på kirkens sydside; et i koret, to i det oprindelige skib, et i vestforlængelsen og et i tårnet. Det påtaltes desuden, at alle vinduer var brøstfældige, særligt slet var vinduet i tårnet, der var ‘muret delvis op, og – hvor muren slap – beklædt med træhugne tværtræ’.⁶⁶ Det manglende tårnvindue påtaltes sidste gang 1808.⁶⁷ Også våbenhuset la-

Fig. 30. Skibets tagværk set mod øst (s. 4181). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Nave rafters looking east.*

der til at have stået uden vinduer i en årrække. 1793 beklagede synet, at der intet vindue var i 'det dertil anbragte hul i muren på våbenhuset, hvilket i tilfælde af kirkegangskonerne var meget usundt'.⁵² Endnu 1809 stod hullet, der nu oplyses at være i østmuren, åbent, hvorfor synet ønskede, at det blev tilmuret eller fik indsat et vindue.⁴⁹ Hvilken løsning, der blev valgt, er uvist, men 1856 blev der indsat to små, rundbuede vinduer i våbenhusets øst- og vestmur (jf. fig. 26). Sidstnævnte forsvandt 2020. Otte tagvinduer, der var oplagt 1886,⁵⁴ fjernedes 1990, da tagbeklædningen blev fornyet (s. 4182).²⁴

Tagværker. Korets tagværk, af nyere dato, er af fyrretræ med enkelte egetræstykker (fig. 29). Det består af syv spærfag, hvert fag med spær, et hanebånd og korte stivere. På det østligste fag hviler kapellets valmspærskonstruktion, helt i fyr.

Skibets tagværk, der inkluderer vestforlængelsen og tillige er af nyere dato, udgøres af 20 spærfag (inklusiv et gavlspær i øst), hvert med to ha-

nebånd og korte stivere på bindbjælker (fig. 30). De seks østligste fag er af eg, resten af fyr med egetræstykker genanvendt som stivere og øvre hanebånd. På egespærene ses sporadiske tømmermærker i form af streignumre.¹⁵

Tårnets fyrretræstagværk, der består af otte spærfag med hanebånd og enkelte krydsbånd, er fra ombygningen 1877–78.

Våbenhusets tagværk, fra 1872,⁵⁴ er også helt i fyr og består af fem fag med fornyede stivere. Det blev antagelig hævet 1900 i forbindelse med våbenhusets skalmuring (jf. fig. 82).

†*Tagværker.* Kirkens tagværker omtales første gang 1792, hvor der ikke fandtes nogen brøstfældighed.⁶⁶ I løbet af 1800-tallets første årtier lader tømmeret, vel grundet huller i tagbeklædningen (s. 4182), til at være gået mere og mere i forrådnelse,⁵¹ selvom det 1817 blev meldt i 'forsvarlig stand'.⁶⁸

Klokkestolen, der er placeret ud for glæmhul-lerne, er i to fag og udført i fyrretræ. Den er formentlig fra første ombygning af tårnet 1858 (s.

4175). Ophænget blev ændret 1968 (jf. s. 4212).²⁴ 1822 var $\dagger$ klokkestolen løs og blev fastgjort.⁴⁹

Tagbeklædning. Tagene er hængt med røde, håndstrøgne vingetegl, fornyet 1990 (arkitekt Knud Erik Lauridsen, Fredericia).²⁴

$\dagger$ *Tagbeklædning.* Den tidligste skriftlige oplysning om kirkens tagbeklædning er fra 1700, hvor kor og skib stod med bly, foruden de seks vestligste fag på skibets nordside, der angiveligt havde stået med sten siden 1672. Tårn og våbenhus var ligeledes hængt med tegl, 'og fandtes sådan af gammel tid at have været'.²⁰ I løbet af 1700-tallet forfaldt beklædningen på skibets nordside og stod 1791 'fra øst mod vest belagt med $\frac{1}{4}$ -del tagsten, $\frac{2}{4}$ -dele bly og mod vest $\frac{1}{4}$ -del brædder'. Året efter var fyrrebrædderne blæst af, og tegltagene var utætte. 1798 blev taget meldt repareret, om end to fag på skibets nordside stadig 1806 var bræddelagt og først 1807 blev udskiftet med tegl. 1809 omtales kapellets tagbeklædning, der, som de resterende tage, var utæt og hullet.⁵¹ 1865 beklagede kirkeværgerne sig over, at blytaget »For ei mange Aar tilbage« var blevet omlagt, men at det var udført så dårligt, at en del allerede var blevet omlagt igen, mens resten var højst trængende. 1867 blev omlægningen af blytaget meldt næsten fuldent. 1884 ønskede man at udskifte de blyhængte tagflader på skib og kor med skifer eller teglsten, hvilket ministeriet dog i første omgang afviste.³⁹ Året efter fik man alligevel tilladelse til at nedtage blytaget,⁵⁴ og 1887 stod hele kirken teglhængt.³⁶

Farveholdning. Tårnet og kirkens kvadersatte dele står i blank mur. Blot står de fem kvaderskifter på vestforlængelsens sydside, ligesom de munkestensopførte dele, trappehuset og toiletbygningen, kalkede. I det indre er vægge og hvælv hvidkalkede, mens bjælkerne i skibets loft er udsmykket med lysegrå akantusbort (jf. fig. 53) på rødlig baggrund, fra 1875.⁶⁹ Brædderne er ligeledes lysegrå.

$\dagger$ *Farveholdning.* Flere steder på de kvadersatte mure findes spor efter hvid opstregning.

Opvarmning. Kirken opvarmes af radiatorer tilsluttet et fjernvarmeanlæg installeret 1986.²⁴

$\dagger$ *Opvarmning.* Kirken har kunnet opvarmes siden 1893, hvor en kakkelovn, finansieret af en pengegave fra gårdejer Thomas M. Sørensen, blev

opstillet foran den oprindelige $\dagger$ norddør.⁷⁰ Kakkelovnen blev 1915 udskiftet med en kalorifer anbragt i skibets nordøstre hjørne.³² I denne forbindelse blev skorstenen flyttet mod øst (jf. fig. 28 og 32). 1962 blev et vandopvarmningsanlæg installeret med oliefyr og kedel på våbenhusloftet, hvorover en skorsten blev opmuret i tegl.⁷¹ Oliefyret blev fjernet 1990.²⁴

Der blev 1924 indlagt *elektricitet* i bygningen.¹⁵

$\dagger$ KALKMALERIER

I forbindelse med en reparation af løs kalk på den østlige del af skibets nordvæg 1927 blev der fundet kalkmalerier (fig. 31),²⁴ som stilistisk daterer sig til den såkaldte gotiske periode, nok 1400-tallet. Maleriernes bevaringstilstand blev dog vurderet som 'slet' og skjuler sig derfor nu atter bag hvidtekalken.⁷²

De fragmentarisk fremdragne malerier, der sandsynligvis var del af et større billedprogram, kendes nu kun fra et enkelt fotografi taget 1927 (jf. fig. 31). Dette viser mindst fire figurrige scener relateret til Korsfæstelsen og Dommens Dag. Fortællingen, der øjensynligt løber fra øst mod vest, er inddelt i to registre afgrænset ved vandretløbende, omvundne stave. Samtlige sceners baggrund er udsmykket med strøornamenter i form af stjerner og prikrosetter, mens enkelte stynede træer ses hist og her.

Det øvre registers østligste scene viser Korsfæstelsen. Her er Kristus gengivet død på korset med hovedet hvilende mod den højre skulder. Han er skildret langhåret og skægget med tornekrone på sit korsglorificerede hoved og iført kort lændeklæde. Den hudflettede krop er dækket af blodstænk, benene er samlede og drejet mod højre. Mod øst står hovedsmanden, tilsyneladende iført panser og hovedbeklædning. Ved siden af denne øjnes en nu uidentificerbar figur ikklædt fodsiddt gevandt. Umiddelbart vest for korset er tilsyneladende to ligeledes uidentificerbare figurer; idet blot det nederste af et skørt med kappe samt et enkelt slankt ben kan ses på fotografiet. Vest for disse knejser den himmelkronede Maria ikklædt lang kjole. Hun holder om sit venstre håndled; en gestik, der typisk signalerer underkastelse (for Guds vilje) og sorg.

Fig. 31. †Kalkmalerier på skibets nordmur (s. 4182). Poul Nørlund 1927. I NM. – †Wall paintings on the north wall of the nave.

Det øvre registers vestligste scene viser sandsynligvis *Korsnedtagelsen*. Her skildres den korsfæstede præcis som i den forrige scene tillige med Maria, der dog nu i sorg griber med sin højre arm om venstre albue. Bag korsarmene er vist to personer, henholdsvis en skægget mand iført hue (vest), nok Josef af Arimatea, og en kvinde med konelin (øst), måske Maria Kleofas. Begge holder noget i højre hånd, men kun konens genstand lader sig måske identificere som en økse. Ved korsets fod står endnu en uidentificerbar figur; tilsyneladende en mand iført tvefarvet kofte og hovedbeklædning (Nikodemus?). Også han bærer noget i sin opløftede højre arm.

Det nedre registers østre scene er ekstremt fragmentarisk, hvorfor der ikke med sikkerhed kan siges noget om motivet. Her ses blot et enkelt hoved med glorie samt den øvre del af Kristus' korsglorificerede hoved. Scenen, der synes komponeret horisontalt, kunne være Begrædelsen.

Det nedre registers vestre scene er også ganske fragmentarisk, men lader til at vise *Den triumferende Kristus*. Her ses mod øst, nærmest helt øvre i den foregående scene, Helvedesgabet fremstillet som Leviathan med spidse tænder, ud af hvis åbne flab patriarkernes sjæle strømmer. En flig af de nøgne menneskekroppe ses midt i scenen, og længst mod vest fører Frelseren an iført kjortel og med sejrspanen over sin højre skulder.

Stil og datering. Eftersom der kun findes et enkelt sort-hvidt billede af de fragmentarisk bevarede malerier, kan der ikke siges noget om farvesætningen. Dog lader alle billederne til at have stået med kraftige konturstreger. Figurernes simple aftegninger og enkle ansigtsstræk med tunge øjenlåg og rette næser i profil er, tillige med de ovenfornævnte strøornamenter, typisk for den såkaldt gotiske periode, til hvilken disse også givetvis hører.⁷³ De hører formentlig til i 1400-tallet.

Fig. 32. Kirkens indre set mod øst. Foto u.n., o. 1920–24. I NM. – Church interior looking east.

INVENTAR

Oversigt. Ældst blandt inventaret er den romanske granitdøbefont, der tilhører gruppen af jyske arkadefonte. Dåbsfadet er eneste bevarede inventargenstand fra 1500-tallet, men er formentlig først anskaffet i 1700- eller 1800-tallet. Prædikestolen er fra 1601 med frifigurer samt lydhimmel fra 1678. Altersættet er udført før 1657 af Didrik Seede, Kolding, pengeblokken fra 1660/99 og den imponerende altertavle stammer antagelig fra o. 1690.

Hovedparten af kirkens øvrige inventardele er kommet til i perioden o. 1850–1950. Det gælder altermaleriet tilskrevet Friedrich Westphal fra 1842, klokken fra 1853, der er støbt af Gamst & Lund i København, alterskranken fra 1856, samt en dåbskande og en oblatæske fra 1863. Siden er flere inventarstykker skænket af personer med tilknytning til sognet, herunder lysekronerne fra 1881 og 1924, alterstager fra både 1910 og 1919, et krucifiks blev skænket 1916, en dåbskande 1943, et kirkeskib 1956 og endelig blev en alterkande skænket 1959. Orglet er fra 1977.

Kirkens stolestader og præsterækketavle er fra 1930, udført efter tegninger af arkitekt Bodulf Billund. De nyeste inventarstykker er et alterklæde fra 1999 og tre messehagler fra 2006–16 udført af Flemming og Inge-Lise Bau.

Farvesætning. Inventarets nuværende grå, grønlig og dodenkop farver med forgyldning stammer fra konservator Karsten Vikkelsø Jensens farvesætning 2010, der i hovedsagen videreførte kunstmaler Ernst Triers farvevalg fra kirkens gennemgribende restaurering 1970–72. Målet med nymalingen 2010 var blandt andet at bringe altertavlens farveudtryk i bedre harmoni med det i 1999 anskaffede alterklæde.²⁴

Ældre farvesætninger. I slutningen af 1600-tallet stod inventaret i en broget bemaling; prædikestolen med dodenkoprød hovedfarve og prædikestolen med grå bund. De maledes igen 1845/47, hvor de fik lignende grå- og olivengrønne farver.⁷⁴ 1875 var alt indvendigt malet, og arbejdet 'godt udført'.¹⁵ Formentlig var der tale om en egetræsådring, der kendes fra prædikestolen, og som også de ny stolestader fra 1904 blev malet i. O. 1920 fik den og altertavlen en rødbrun farve, da sidstnævnte undergik en gennemgribende istandsættelse.

Kirkerummets ældre indretning og istandsættelser. Om kirkerummets indretning i katolsk tid haves ingen oplysninger. Efter reformationen 1536 blev en prædikestol anskaffet og placeret ved en nyopført stentrappe i skibets sydøstre hjørne (s. 4205), ligesom der indrettedes stolestader og anskaffedes en del mindre inventar. Alt dette blev imidlertid plyndret under Karl Gustavkrigene 1657–60, idet en beretning fra 1662 fortæller,

Fig. 33. Kirkens indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Church interior looking east.*

at fjenden tog »aldt det der war i dend løst och fast, bade Stolle, Predichstoll, Altertaffuell, Lofft och Dieller saa och Messehaggell, Messeserch, Lysestager och andet saa der aldeelliss inttet bleff beholdenn wndtagen Kalch och Disk som [herredsfogeden] Peder Nielssen haffde vdi Fyenn i Ottensee och der bleff behold«. ⁷⁵ Trods beskrivelsen er der som nævnt bevaret en prædikestol fra 1601 i kirken (jf. s. 4200), måske fordi den blev genfundet eller beskrivelsen er let dramatiseret. Alternativt er den overtaget fra en anden af herredets kirker som del af Gårslev Kirkes genindretning i det senere 1600-tal. Det vides, at stolen fik føjet figurer og lydhimmel til i 1678, ligesom altertavlen blev anskaffet o. 1690. Også de bortplyndrede stolestader må være genindrettet på et tidspunkt efter krigen, ligesom man anskaffede pengeblokken og de [†]alterstager, der blev stjålet 2009.

Der er ikke bevaret oplysninger om istandsættelser eller væsentlige ændringer af kirkerummets indretning i løbet af 1700-tallet, måske fordi alle tilgængelige ressourcer gik til at udbedre tårnets og siden skibets dårlige stand i den periode (jf. ovf.). Første kendte istandsættelse fandt således sted 1845/47, da alt kirkens træinventar blev repareret og opmalet. ⁵⁴ Desuden blev alterskranken udskiftet 1856. 1904–06 indrettedes nye stolestader og prædikestolen blev istandsat. ¹⁵ Det lykkedes ikke at gennemføre tilsvarende arbejder på alter-

tavlen, hvis restauration i stedet blev en central del af den istandsættelse og nystaffering, der blev gennemført 1919–20. ¹⁵

Alterbord (jf. fig. 34), o. 1920. Et rektangulært bord, 186×90 cm, 97 cm højt, der har bordplade af fyr og sider beklædt med MDF, antagelig påsat i forbindelse med anskaffelsen af nyt alterklæde 1999 (s. 4186). Alterbordet, der har affasede hjørner mod fronten, er opstillet 112 cm fra korets østvæg.

[†]*Alterborde.* 1) Indirekte nævnt 1662, da det berettes, at alt, både løst og fast, blev bortplyndret under Karl Gustav-krigene 1657–60, så der intet var tilbage i kirkerummet (jf. ovf.). ⁷⁶

2) O. 1660/65. Et alterbord, der er omtalt 1667, da den lokale altnuligmand Rasmus Sørensen krævede 24 skilling i løn for i 1665 at have »ferdiget (dvs. repareret) en dag paa Alterit«. ⁷⁷ Af formuleringen må man antage, at han arbejdede på et eksisterende alterbord, der altså må være opbygget efter krigens afslutning 1660 (jf. nr. 1).

3) Nævnt 1700 som 'godt'. ²⁰ Et alterbord, der muligvis er identisk med både nr. 2, og med det

alterbord, der 1862 omtales som udført af 'træ',¹⁵ og som 1884 blev istandsat og belagt med lino-leum under alterdugen.¹⁵ 1906 blev det karakteriseret som »meget lille« og »sammmentømt af fyrrefjæl«. På grund af dets lidenhed stod alterstagerne på dette tidspunkt så tæt på altertavlen, at dens bemaling tog skade, og særligt den derpå ophængte krucifiksgruppe blev tilsødet (s. 4186-87).⁷⁸

Alterklæde, udført 1999 af Flemming og Inge-Lise Bau i geometriske former med stærke blå, violette og gulgrønne farver på fronten og brune og violette på siderne (jf. fig. 34).

†*Alterklæder*. 1) Omtalt 1700 som 'godt'.²⁰ 2) Omtalt 1855, da kirkeværgerne ikke fandt det værd at opfarve og i stedet lod det kassere.¹⁵ 3) Anskaffet 1855.¹⁵ 4) 1867, af rødt klæde eller plys og 1868 udstyret med kors af guldguloner.⁷⁹ 4) 1895, sort klæde forsynet med guldkors (jf. fig. 32).³⁴ 5) Anskaffet 1928, af plys,⁸⁰ formentlig det samme som det mørke alterklæde med guldkors, der ses på et senere foto.⁸¹

Alterdug, nyere, hvid med kantbånd i broderi anglaise med perforerede kors- og hjertemotiver.

†*Alterdug*. 1-2) Antagelig anskaffet o. 1867⁵⁴ og o. 1873,¹⁵ hvoraf i det mindste den ene var hvid og udsmykket med broderede motivbånd (jf. fig. 38). 3) O. 1920, en hvid dug med nedhængende, broderede korsmotiver (fig. 32), der antagelig blev anskaffet til det udvidede alterbord (jf. ovf.). 4) Skænket 1936, en dug med broderi, der ifølge kirkeprotokollen bar ordene 'Det er fuldblåst' samt et motiv af en norsk kirke.¹⁵

Knæleskammel, nyere, af MDF, bemalet med olivengrøn og delvis betrukket med samme blommerøde stof som alterskranken.

(†)*Knæleskammel*, udført 1896 af sadelmager J. P. Christensen, Børkop. Skamlen, der er beklædt med grågrønt stof, er henlagt på våbenhusloftet.

En †*knæleskammel* er omtalt 1862 som betrukket med læder. 1867 blev den ombetrukket med samme røde stof som det nyanskaffede alterklæde,¹⁵ ligesom den 1895 fik samme antagelig sorte stof som det nye alterklæde (se fig. 32).

Altertavle (fig. 35-40 og 84), udført o. 1690 af et jysk eller eventuelt fynsk værksted og skænket af kirkeejere Jens Lauridsen Risom og Sophie

Lauridsdatter Friis til Nebbegård. Den omfatter et storstykke med vinger samt et fladovalt topstykke kronet af en udskåret korsfæstelsesgruppe; alt hvilende på et smalt postament.

Storstykket består af et rektangulært storfelt flankeret af glatte, pilasterlignende sidefelter, der kantes af flammelister. I storstykket er en højoval krans udskåret som en ranke af vindruer, humle og andre frugter med en kerub foroven (fig. 36) omkring et maleri (ndf.). Sviklerne udfyldes af vindrueklaser, der udgår fra kransen. Foran sidefelterne står frifigurer af engle på flammeliste-konsoller (fig. 35 og 37). De to engle rækker med armene ind mod storfeltet og inviterer derved betragteren ind i storfeltsmaleriets scene (jf. ndf.).

De flankerende storvinger har delvis gennembrudt bruskbarok ornamentik omkring en kerub, hvis ene vinge er udskåret, som stikker den ud fra selve storvingen. Sidstnævnte er forlænget op til kanten af frisen med bruskværk og et lille kerubhoved.

Postamentet er fremskudt i forhold til storfeltet og indrammes af vandrette flammelister. Postamentfremspringene har på ydersiden en bøjle med et englehed; under disse hænger der fra postamentets underkant et par vindrueklaser. Frisen er glat med to slanke fremspring, hvorpå der er en bøjle med englehed.

Topstykket er bygget op om et tværovalt topfelt indrammet af en kraftig flammeliste med hermefigur og vrængemaskekonsol (se ndf.) på hver side af rammen. I feltet er givernes hjelmprydede våbener støttet af nøgne englebørn skåret i højt relief. Jens Lauridsen Risoms selvopfundne våben viser Fortuna balancerende på en globe med et sejl i hænderne (som symbol på lykkens omskiftelighed), og derover ses hans initialer »ILR«. Sophie Lauridsdatter Friis er repræsenteret ved Friiserne fra Haraldskærs toradede, skaktavlede skråbjælke og initialerne »SL«.

Topfeltet krones af en fremstilling af Korsfæstelsen med fem figurer flankerende korset, ved hvis fod Adams hovedskal ligger og minder om, at Jesus ved sin død forløste arvesynden. Mod nord ses Maria og Johannes og mod syd tre sørgende kvinder, heraf en enkelt, der knæler. Hele topstykket flankeres af i alt fire frifigurer af ro-

Fig. 34. Korets indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Interior of chancel looking east.*

merske soldater, to står på topstykkets lave, let svungne base og kigger ud mod kirkerummet, mens de to, der er stillet på de førnævnte vrænge-

maskekonsoller, betragter korsfæstelsen og spejler storstykkets engle ved med en gestus at præsentere Korsfæstelsen for betragteren.

Fig. 36. Detalje af altertavle, kerubhoved i frugtkransens top, o. 1690 (s. 4186). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Detail of altarpiece, cherub head on top of the wreath of fruits, c. 1690.*

Tavlens *staffering* går tilbage til Ernst Triers restaurering 1970–72, men er justeret 2010 efter konservator Karsten Vikkelsø Larsens forslag.²⁴ Grundfarverne er lyse grå, grønne og dodenkop-røde toner; sidstnævnte blev gjort lidt mørkere 2010. Topfeltets våbenskjoldsrelief har lyseblå bund, Jens Risoms våben er malet i samme farve med beige sejl og grøn klode, mens Friisvåbenet har skaktavl i rødt og beige på sort bund. På postamentfeltet ses en antagelig oprindelig frakturindskrift med nadverordene,⁸² mens de illusionistisk malede bosser på postamentfremspringene kom til under *stafferingens* justering 2010. Det samme gjorde frisens bemaling, der nu består af Joh. 3,16 anført i guldversaler på sort bund.

Ældre stafferinger. 1962 konstaterede konservator Mogens Larsen fire ældre bemalinger. Det ældste, ret velbevarede lag havde dodenkoprød som hovedfarve. På storfeltet blev konstateret rød-hvid marmorering, hudfarven på de store englefigurer gik fra hvide til rødbrune nuancer og stærkt røde

kindpletter, mens deres kjortler samt storvingerne tilsyneladende var hvide med rød og grøn *staffering* og forgyldning. Endelig var frugtkransen i grønne, rødbrune og mønjerøde farver efter frugternes *naturel*.⁸³ Om dette farvelag er så gammelt som altertavlen selv, vides ikke. Altertavlen malede igen o. 1817²¹ og 1845/47:⁷⁴ begge gange i grå og olivengrønne farver, hvorved sidefigurerne og frugtkransen ifølge Larsen fik en 'dyster, brungrøn farve' og sidevingerne og flammelisterne en 'bleg okkergul',⁸³ mens sidefelter og postamentfremspring pyntedes med en slags marmorering (jf. fig. 39). Tavlen malede igen o. 1920, da den undergik en 'gennemgående restaurering'.⁴⁶ Den fik her en rødbrun bundfarve med sorte og forgyldte lister og sidefigurerne en ifølge Larsen 'ubehagelig hudfarve, okkerfarvet kjortel og grå vinger' (jf. fig. 40).⁸³

To *†alterfigurer* (jf. fig. 38), ca. 40 cm høje, blev fjernet fra altertavlen ved istandsættelsen o. 1920. Begge figurer var nøgne, den ene forestillede Styrken (*Fortitudo*) holdende om en søjle, den anden Troen (*Fides*) med sit kors. Figurerne minder i deres udformning om topstykkets englefigurer og var derfor formentlig oprindelige. De var frem

Fig. 35. Altertavlen, o. 1690 (s. 4186). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altarpiece, c. 1690.*

til o. 1920 monteret på postamentfremspringenes front, hvilket meget vel kan være deres oprindelige plads.

Altermaleri (fig. 35), 1842, forestillende *Nadverens indstiftelse* og malet direkte på storfeltets bagplade, der er udført af fire egetræsplanker. Selve maleriet måler 127,5×102 cm og er en kopi efter Leonardo da Vincis *Sidste Nadver*, der er tilpasset det ovale format ved blandt andet tilføjelsen af et draperi foroven. Det er signeret »F.W.« og er med al sandsynlighed malet af Friedrich (Fritz) Westphal (1804–44), der bl.a. har udført altermaleriet i Åstrup Kirke på Falster (DK Maribo 1468).⁸⁴

Maleriet blev restaureret 1972 ved Ernst Trier, der da konstaterede, at der ikke findes noget underliggende billede.⁸⁵ Antagelig blev resterne af et formodentlig oprindeligt maleri altså afskrabt i 1842.

Fig. 37. Detalje af altertavle, fritstående englefigur, o. 1690 (s. 4186). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Detail of altarpiece, free-standing angel figure, c. 1690.*

Fig. 38. Altertavlen med topstykkets †altermaleri og †dydefigurer på postament (s. 4190). Foto HAK 1897. I NM. – *The altarpiece with the top piece's †altar painting and †figures of virtues on the pedestal.*

†*Altermaleri*. Øverst på topstykket fandtes o. 1900 en fremstilling af *Opstandelsen*, malet på tre vandret placerede fyrretræsbrædder, omtrentligt tilskåret efter de omkringværende hvælv (fig. 38). Maleriet, der ifølge et fotografi fra 1897 var holdt i mørke farver, er utvivlsomt sekundært, idet det overtog pladsen øverst på altertavlen fra Korsfæstelsesgruppen.⁸⁶

Ændringer og istandsættelser. Krucifiksgruppen fra korsfæstelsesscenen var i 1700-tallets slutning placeret midt på frisen umiddelbart over topstykkets altermaleri (fig. 38 og 84–85). I 1791–92 klagedes over, at krucifikset ikke var fæstnet ordentligt og hang så meget ud over alteret, at det risikerede at falde ned og 'gøre præsten skade'.²⁰

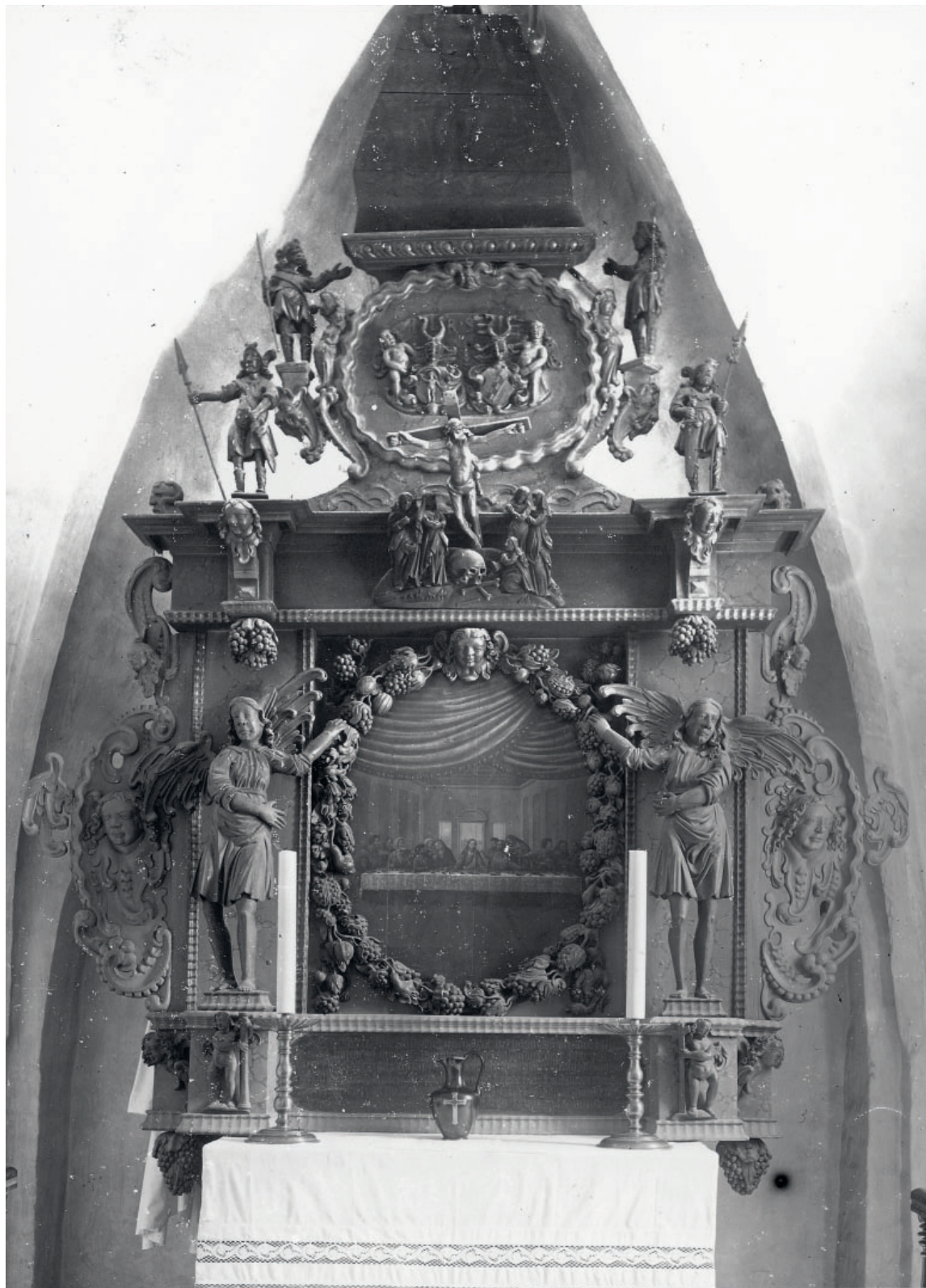
1904 faldt det sekundære †Opstandelsesmaleris øvre bræt ned (jf. ovf.), og resten af billedet blev fjernet i tiden derefter.

Korsfæstelsesgruppen sad 1906 fortsat i 'en skrå stilling' foran frisen og manglede på dette tidspunkt sit lille udskårne træstykke med inskriptionen »INRI«, der da lå i en niche i korvæggen.⁷⁸

Altertavlen undergik flere forandringer under en istandsættelse o. 1920. Som nævnt ovenfor blev de to dydefigurer fjernet fra postamentfremspringene. I stedet blev der malet kors med trepasender og lyse kanter på en mørk baggrund, og et kors af tilsvarende udformning blev placeret på topstykkets gesims (fig. 40). Som beskrevet ovenfor blev tavlen samtidig nystafferet.

Ved istandsættelsen 1972 blev korsfæstelsesgruppen ført tilbage til sin oprindelige plads på topstykkets gesims. Korset fra o. 1920 blev kasseret, ligesom de to malede kors på postamentfremspringene blev overmalet som led i altertavlens nystaffering (jf. ovf.).⁸⁷

Tilskrivning. Der findes ingen skriftlige vidnesbyrd om altertavlens skaber eller oprindelse. Dens komposition og udsmykning finder klare paralleller i altertavlen fra Taulov Kirke fra 1683 (s. 3760–64), og tidligere tilskrivninger og dateringer har

derfor hvilet på analyser af billedskærerarbejdet samt på viden om Taulovtavlen. På den baggrund vurderede Mogens Bencard i 1960, at begge tavler var udført af den fynske billedskærer Hans Nielsen Bang fra Middelfart (†1684). Bencards tolkning blev hurtigt udfordret af Sven Arnvig, der i stedet mente, at tavlernes mere »avancerede« udsmykning – særligt frugtkransen – pegede i retning af sønderjyske værksteder. Foranlediget heraf og på baggrund af nyopdagede oplysninger fra Taulov Kirkes regnskaber tilskrev Bencard efterfølgende tavlerne til en anden billedskærer fra Middelfart, nemlig Jørgen Rasmussen, der senest fra 1673 var baseret i Haderslev, hvor han samme år fik kongeligt privilegium på snedker- og billedhuggerarbejder i amtets kirker.⁸⁸

Det ligger nu fast, at Taulovtavlen er udført på Fyn, og af blandt andet den grund er det foreslået at gentilskrive den til Hans Nielsen Bang (s. 3761–63). I den forbindelse argumenterede David Burmeister endvidere for, at Gårlevtavlen ikke er udført af samme billedskærer. Trods den åbenlyse forbindelse mellem tavlerne er figurarbejdet nem-

lig væsensforskelligt. I Gårlevtavlen er ansigterne mere langstrakte, de savner Taulovs karakteristiske brede og fremskudte pander, og figurerne er i det hele taget forskellige i anatomisk konception. Burmeister foreslog, at Gårlevtavlen måske snarere er lidt yngre end Taulovtavlen og udført med den som sit forbillede. At Gårlevtavlen ikke kan tillægges Hans Nielsen Bang støttes af, at Jens Lauridsen Risom næppe har skænket den før 1687, altså et par år efter Bangs død. Skønt Risom som kirkeværge, tiendeforpagter og ejer af Nebbegård havde været en magtfuld person i sognet siden 1660'erne, var det først dette år, han blev kirkeejer.

Om altertavlen er udført af et jysk eller fynsk værksted, lader sig næppe fastslå, eftersom Bang satte sit præg på billedskæreriet både øst og vest for Lillebælt, men det er ikke usandsynligt, at snedkeren var oplært i og måske endda videreførte Bangs værksted i Middelfart, hvis udtryk Gårlevtavlen, forskellene til trods, er beslægtet med. Det er tilmed ikke usandsynligt, at denne billedhugger også stod for tilføjelserne til prædikestolen fra 1678 (s. 4200 ff.).

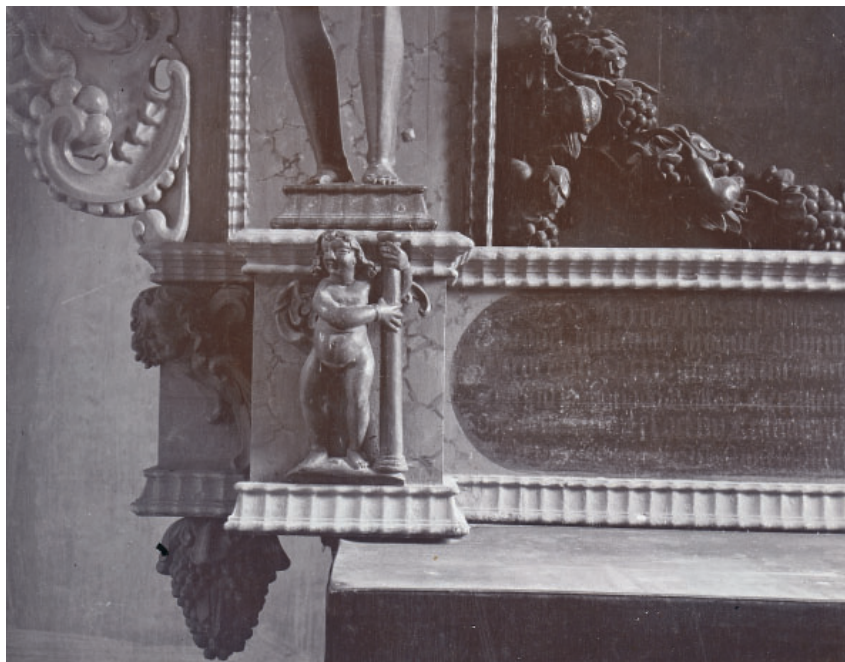

Fig. 39. Detalje af altertavlens postament med ↑dydefigur for kardinaldyden Styrken (s. 4189). Foto Christian Axel Jensen 1907. I NM. – *Detail of the altarpiece's pedestal with ↑figure of the cardinal virtue Strength.*

Fig. 40. Altartavlen efter restaureringen o. 1920 (s. 4189). Foto Poul Nørlund 1927. I NM. – The altarpiece after the restoration in c. 1920.

†*Altartavle*, plyndret under Karl Gustav-krigene 1657–60 (s. 4184).⁸⁹

Altersæt (fig. 41), før 1657, udført af Didrik Seede, borger i Kolding 1638–58.⁹⁰ *Kalken* er 20 cm høj. Foden er sekstuget, har høj standkant med rombefrise og er drevet stejlt op imod det sekskantede skaft. I tungerne er med skriveskrift sekundært indgraveret navnene: »Jochum/ Ri-

sum/ Karren/ Laurids/ Daatter/ Bang«, der ejede kirken 1699–1710. På skaftet findes en fladovalt, sekstuget knop med indgraverede bladornamenter på over- og underside og rosetter med knop. Bægeret er glat og forgyldt på indersiden, muligvis som følge af forandring senere i 1800-tallet.⁹¹ På undersiden af foden er med skriveskrift, der må tilskrives Didrik Seede, anført

Fig. 41. Kalk og disk, o. 1638-57, udført af Didrik Seede (s. 4193). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chalice and paten, c. 1638-57, made by Didrik Seede.*

kalkens og diskens samlede vægt: »weger: 34 lod 2½ qtin/ med dischen« (svarende til lidt over ½ kg).

Diskens måler 14,5 cm i diameter. I bunden er et drevet firpas, og på fanen er indgraveret et

hjul Kors magen til det på disken i Seest Kirke (DK Ribe 2595). Over for hjulkorset findes Didrik Seedes sølvmærke, et sammenslynget »DS«. ⁹² Under bunden er med antikva indgraveret en sikkerhedsmærkning: »Gaarslev Kirke«.

Sættet er senest udført vinteren 1656-57, hvor kalk og disk bragtes til Odense i sikkerhed for de svensk-polske styrker (s. 4185). ⁸⁹

Oblatæske (fig. 42), 1863, udført af Andreas Johan Henrik Rasmussen, Fredericia. ⁹³ Den ovale æske, 10,5×8 cm og 5 cm høj, har lodrette, glatte sider og let kuplet låg, på hvis midte der med prikkursiv er indgraveret: »Gaarslev Kirke/ 1863«. Foruden Rasmussens mestermærke findes

Fig. 42. Oblatæske, 1863, udført af Andreas Johan Henrik Rasmussen (s. 4194). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Wafer box, 1863, made by Andreas Johan Henrik Rasmussen.*

på æskens underside lødighedsmærke (»11L«), Fredericias bymærke⁹⁴ samt kirkens navn indgraveret.

En nyere *skummeske* er udført af Fredberg Kirkesølvsmed. Den er 12 cm lang med dråbeformet skaft. Laffet er perforeret i korsmotiv.

Sygesæt (fig. 43), udført 1893 af Wilhelm Johan Peter Holm, København,⁹⁵ og anskaffet af kirken 1896 (jf. ndf.) *Sygekalken* er 10,5 cm høj. Den har cirkulær fod, svunget skaft med en knop, der har fire rombeformede bosser, og på det glatte bæger er indgraveret et kors med trepasender. Desuden er bægret stemplet med Holms mestermærke, Simon Groths gardejnmærke og et lødighedsmærke i form af Københavnsmærke med årstallet »93«.⁹⁶

Sygedisken måler 6,5 cm i diameter og er glat med et indgraveret hjulkors på fanen; stemplet som kalken. Den cirkulære *oblateske* er 4 cm i diameter og 1 cm høj med glatte sider og svagt kuplet låg med indgraveret hjulkors med trepasender. Æsken bærer samme stempler som kalken. Sættet opbevares hos præsten i et etui af sort kunstlæder og blåt fløjlsfor fra Fredberg Kirkesølvsmed. Det indeholder også en vinflaske af glas samt seks særkalke af fingerbølform; disse dele er ikke nødvendigvis oprindelige. Sættet blev anskaffet som erstatning for et *†sygesæt* fra 1862,

Fig. 44. Alterkande, 1959 (s. 4195). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar jug, 1959.*

der var overgået til Pjedsted Kirke, som Gårslev hidtil havde delt ejerskabet med (s. 4132).¹⁵

Alterkande (fig. 44), produceret af Cohr, Fredericia, og ifølge den med antikva indgraverede indskrift under bunden skænket 1959 af provstinde Alma Juhl og hendes datter Cecilie. Den er

Fig. 43. Sygesæt, 1896 (s. 4195). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Communion set for the sick, 1896.*

Fig. 45. Alterstager, 1910, skænkede af Karen Knudsen (s. 4196). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Candlesticks, 1910, donated by Karen Knudsen.*

22 cm høj og udsmykket med Kristusmonogram (chi-rho). Kanden erstattede formentlig kirkens tidligere †alterkande af porcelæn, der antagelig blev anskaffet 1844,⁵⁴ men først er omtalt eksplicit 1862 og blev forsynet med låg 1884.¹⁵ Et fotografi fra 1897 viser, at der formentlig var tale om den vanlige sorte porcelænskande med guld-kors på siden (fig. 38).

Alterstager (fig. 45), skænket 1910 af Karen Knudsen. De 63 cm høje stager har en fod på tre løvepoter og med aftrappede profiler, slankt cylinderskaft med fladovale led og lyseskål, der ligesom foden har aftrappede profiler; øverst en krenelering. Under bunden er et messingskilt med giverens navn.

†*Alterstager*. 1) Nævnt 1662, da det oplyses at kirkens alterstager blev stjålet under Karl Gustav-krigene 1657–60 (s. 4184–85).⁹⁷ 2) (Fig. 86), 1600-tallets slutning. To cirka 40 cm høje barokstager med kraftig, flad og profileret fod, balusterskaft og en flad, riflet lyseskål i muslingeform.

Stagerne, der nævnes første gang år 1700,²⁰ svarer til parret i Storring Kirke fra 1693 (DK Århus 2072–73), mens den muslingformede lyseskål kan sammenlignes med Gauerlunds alterstager fra 1678 (s. 3835).²⁴ Stjålet 2009.

Syvstage (fig. 46), 1919. Den 51 cm høje stage er udført i skønvirkestil og har en cirkulær fod, hvor på er indgraveret med fraktur: »Jesu Sirachs Visdom 4.11/ Alle Helgensdag 1919«. Foden er drevet op mod en kraftig knop prydet af skællagte blade. Selve stammen er cylindrisk og fra den udgår svungne arme, der hver har tre led.

To *kandelabre* af messing, 1,5 m høje, er placeret i sakristiet.

Messehagler. 1) (Fig. 47), o. 1980(?), rød med gyldent gaffelkors på ryggen. 2–4) (Fig. 48–50), fra henholdsvis 2006, 2008 samt 2016 og vævet af Flemming og Inge-Lise Bau. I changerende, liturgiske farver, violet, grøn og beige, med henholdsvis aks-, kors- og treenighedsmotiv på ryggen og på fronten en lodret linje over en mønstervævning.

†*Messehagler*. 1) Kirkens tidligst kendte messehagel blev stjålet under Karl Gustav-krigene 1657–60 (s. 4184–85).⁸⁹ 2) Nævnt 1700.²⁰ 3) Nævnt 1856,

Fig. 46. Syvstage, 1919 (s. 4196). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Seven-branched candelabrum, 1919.*

Fig. 47. Messehagel nr. 1, o. 1980(?) (s. 4196). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chasuble no. 1, c. 1980.*

en hagel af sort fløjel med brokadekors, der var gået i stykker, mens fløjlet var ‘fuld af fugleklatter’ og skulle renses og opfarves.⁵⁴ Det er formentlig denne hagel, der omtales 1862 som udstyret med guld Kors og ‘garneringer’.¹⁵ 4) 1902, af silkefløjel med guldbrokade.⁴⁶

Et *†skab* med indbygget servante til opbevaring af messehagel og -skjorte blev anskaffet 1903 og placeret op mod alterets bagside.¹⁵

Alterskranken (fig. 34) er fra 1856. Den er 85 cm høj og af hesteskoform med bredt stillede balustre på en sokkel, der er i højde med knæfaldets overkant. Sidstnævnte er beklædt med blomme-

farvede hynder. Gelænderet er profileret og har formentlig i 1930’erne fået monteret en liste med plads til de da anskaffede særkalke.⁹⁸ Den står siden istandsættelsen 1970-72 i en lysegrå farve, der blev opfrisket og tilføjet gulddetaljer 2010. Den oprindelige farvesætning kendes ikke, men 1908 maledes den i mørke farver.⁹⁹

†Alterskranke, nævnt 1856, da den blev fundet for lav og for lille, idet den blot havde plads til 9-10 altergæster ad gangen.⁵⁴

Døbefont (fig. 51), romansk, af to stykker let rødlig granit, ca. 86 cm høj. Foden er formet som en omvendt terningkapitel. Sidernes rundbuefelter indrammes af en profilkant, i det nordre og søndre felt er en lodret bjælke, mens de to øvrige felter er tomme. Hjørnesviklerne udfyldes af hove-der i højt relief.

Kummen er bægerformet med højt skaft. Selve kummen har lave, let udgående sider og er 70 cm i diameter. Den prydes af en arkadefrise med stregdelte søjler, og har en indridset rille nær overkanten.

Mackeprang kategoriserede fonten som tilhørende den store gruppe af jyske arkadefonte, der især forefindes i egnene syd for Vejle Fjord. Dette til trods for at arkadefrisen ligesom i *Tau-lov* (s. 3769) savner den klassiske arkitektoniske udformning med baser og kapitæler, der ellers kendetegner typen.¹⁰⁰ Hvad angår foden, udgør fonten i Vejlbj en nær parallel (s. 3579). Hele eller dele af fonten var indtil 1882 overkalket;¹⁰¹ hvide spor ses endnu på foden.

Fig. 48-50. Messehagler nr. 2-4, 2006, 2008 og 2016 vævet af Flemming og Inge-Lise Bau (s. 4196). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chasubles nos. 2-4, 2006, 2008, and 2016, woven by Flemming and Inge-Lise Bau.*

Døbefonten stod tidligere i skibets nordøsthjørne ud mod midtergangen og nær 1. kalori-feranlægget (s. 4182). Da sidstnævnte blev fjernet 1962, fik fonten sin nuværende, mere tilbagetrukne plads i rummet mellem stolestader, kor og midtergang.²⁴

Dåbsfad (fig. 52). O. 1500–50, et Nürnbergfad i messing. Det dybe fad måler 38,5 cm i diameter og i bunden et relief af Bebudelsen. Motivet har været omkranset af et skriftbånd, som nu er helt udpudset, men som Sophus Müller i 1878 genkendte som 'den samme gentagne bogstavrække som på bækkenet i Gauerlund', som han fejllæste som »WISTNBITTHIE«. ¹⁰² Den korrekte bogstavrække, bestående af en ubegribelig sammensætning af majuskler gentaget fire gange, kan endnu genkendes på Gauerlundfadet (s. 3836). Den blev ifølge Helge Kjellin hyppigt anvendt på Nürnbergfade fra slutningen af 1400-tallet og frem til midten af 1500-tallet. ¹⁰³ På fanen findes der mellem de to borter af småtempler, inderst rosetter og yderst med blade, en versalinskription, der formentlig giver initialerne på de tidligere

Fig. 51. Romansk døbefont (s. 4197). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Romanesque baptismal font*.

Fig. 52. Dåbsfad, o. 1500 (s. 4198). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Baptismal dish, c. 1500*.

indehavere, ægteparret »I.R. – M.I.D.«. Disse indikerer, at fadet, som det oftest var tilfældet med Nürnbergfade, var i sekulær brug, før det kom kirken i hænde. Det er ikke nævnt blandt det reddede inventar efter krigen 1657–70 og er ej heller anført i beskrivelsen af inventaret 1700. ¹⁰⁴ Formentlig kom det altså til kirken i tiden derefter; fadet omtales første gang 1862. ¹⁵ Ifølge en indberetning fra 1893 blev fadet, der er for lille til døbefonten, ved brug anbragt i en specialformet ramme konstrueret af en 1. gravplade af metal fra 1600- eller 1700-tallet (denne ramme kasseredes 1895). ¹⁰⁵ Alt andet lige er fadet altså kommet kirken i hænde på et tidspunkt, efter gravpladen var taget ud af funktion.

Dåbskander. 1) (Fig. 88) 1863, af messing, 21 cm høj, med bredt, vaseformet korpus, svejftet mund og tilsvarende låg. Hanken er svunget højt over kandens overkant. På korpus er med prikversaler indgraveret »Gaarslev Kirke/ 1863«.

2) Skænket julen 1943 af sognefoged H. P. Sørensen til minde om Johanne og Dagmar Sørensen. En 28 cm høj kande af messing med slankt korpus, høj hank og låg med knop. I bunden ses biografiske oplysninger indgraveret med kursiv. Kanden blev anskaffet gennem Selskab for Kirkelig Kunst, København. ⁶¹

Fig. 53. Prædikestolen fra 1601 med lydhimmel og billedskærerarbejde fra 1678 (s. 4200). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The pulpit from 1601 with sound canopy and woodcarving from 1678.*

Fig. 54-55. 54. Prædikestolens 1. fag. Mattæus (s. 4200). 55. Prædikestolens 2. fag. Markus (s. 4200). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – 54. First bay of the pulpit. Matthew. 55. Second bay of the pulpit. Mark.

Prædikestol (fig. 53-59), skænket 1601 af herredsfoged Mads Henriksen,¹⁰⁶ men med 1678 tilføjede figurer, hængestykker og lydhimmel. Kurven, af egetræ, er polygonalt opbygget omkring fem fag. Hvert fag har arkadefyldinger med kannelerede, toskanske pilastre, glatte bueslag og perspektiviske oculi i sviklerne. I felterne er 1678 tilføjet figurer stående på konsoller. Fra opgangen ses: A) *Mattæus* (fig. 54) med en lukket bog i venstre hånd og flankeret af englen, der rækker ham blækhuset. B) *Markus* (fig. 55), ligeledes med en lukket bog i venstre hånd og løven liggende ved sine fødder. C) *Kristus som Verdens Frelser* (fig. 58) holdende globen i venstre hånd, mens højre er hævet i en velsigende gestus. D) *Lukas* (fig. 56) med en lukket bog i venstre hånd og oksen for foden. E) *Johannes*, der er skildret som skæglos yngling og stående med en opslået bog (fig. 57). Ved hans fod ses ørnen. På

hjørnefremspringene er kraftige, kannelerede søjler med rustificeret postament og bladkapitæl.

Postamentet er højt med en fortløbende, karvskåret versalindskrift »Saligee ere de/ som hør Guds ord/ och beevare/ Madz Hendrckson[!]«. Postamentfremspringene er firkantede med beslagværksornamentik om en højrektangulær diamantbosse. Under dem er hængeskiver med knop, og mellem disse er 1678 tilføjet hængestykker i form af bruskarokke kerubhoveder og vrængemasker.

I frisens felter er en versalindskrift skåret i højt relief: »Verbvm/ Domini/ manet in e/ ternvm« (Guds ord forbliver i evigheden; 1. Pet 1,25) og i det sidste felt årstallet »1601«. Felterne adskilles af polygone fremspring. Over frisen er en tandsnitsliste, en profileret gesims og på sidstnævnte en læsepult fra 1972.

Fig. 56–57. 56. Prædikestolens 4. fag, Lukas (s. 4200). 57. Prædikestolens 5. fag, Johannes (s. 4200). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – 56. *Fourth bay of the pulpit. Luke.* 57. *Fifth bay of the pulpit. John.*

Underbaldakinen, der med al sandsynlighed er samtidig med kurven, består af glatte felter kantet af profilerede ribber, der mødes forneden i en drejet hængekugle. Opgangstrappen, der hviler på murede trin (jf. 4173), har udsavet balustergitter og profileret håndliste. Den er i sin nuværende form antagelig fra 1800-tallet.

Lydhimlen er ligesom kurvens figurskærerier tilføjet 1678. Den er ottekantet med glat frise, der forneden indrammes af en flammeliste med takker og foroven af en tandsnitsliste med spidse takker og en profileret arkitrav. Loftet prydes af et rigt, bruskbarokt relief af frugtranker om en central, glorieomkranset solgisel, hvor fra der hænger en Helligåndsdue. På gesimsen er stillet topstykker i gennembrudt bruskværk; to med et centralt felt, der samlet bærer indskriften i reliefversaler »Anno 1678«, og et enkelt topstykke med et ke-

rubhoved. Mellem topstykkerne er vaseformede spir og bag disse bøjler med profilvrængemasker, der øverst mødes og toppes af en krone i gennembrudt arbejde.

Staffering. Stolen har siden 1972 stået i grå, grønlig og røde farver i lighed med altertavlens. Også prædikestolens farver blev justeret 2010 efter konservator Karsten Vikkelsø Larsens forslag, så farverne var mørkere og mere kontrastfulde. Samtidig fik loftet i lydhimlen en blå tone, og den glatte frise på samme maledes sort og fik sin indskrift med guldversaler »Johannes 1.v.4: I ordet var liv og livet var menneskers lys«. ²⁴

Ved konservator Mogens Larsens undersøgelse 1962 konstateredes fem *ældre farvelag*. A) Det ældste stammer formentlig fra det tidlige 1600-tal og udgjordes af en mørk, nærmest sort farve, der flere steder var suppleret med forgyldning. B) Antage-

Fig. 58. Prædikestolens 3. fag med Kristus som Verdensfrelser (s. 4200). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Third bay of the pulpit with Christ as Salvator Mundi.*

lig samtidig med tilføjelsen af figurerne 1678 blev storfelter og bueslag malet i en blågrøn marmorering på grå bundfarve, mens søjlerne var hvide med røde kannelurer og forgyldte reliefindskrifter på sort bund. På figuren med Mattæus og hans at-

tribut, englen med blækkuset, konstateredes en lys hudfarve, forgyldt hår og grå kjortler med blegrødkappe. C) En staffering med grågrøn hovedfarve og mørk olivengrøn farve på figurerne. Farvelaget svarer til altertavlens bemaling fra 1845/47

Fig. 59. Prædikestol og lydhimmel. Foto Poul Nørlund 1927. I NM. – *Pulpit and sound canopy.*

og er formentlig samtidig med denne.⁷⁴ D) En egetræsådring med lys hovedfarve og en mørkere på lister og figurer, der muligvis er samtidig med nyindretningen af stolestader 1904 (jf. s. 4206). E) En rødbrunlig bemaling fra o. 1920, der svarer til altertavlens samtidige bemaling (jf. fig. 59).¹⁵

Senere ændringer. Siden 1600-tallet har stolen undergået mindre reparationer og forandringer, mest markant naturligvis i 1678 ved tilføjelsen af

lydhimmel samt bruskbarokt billedskærerarbejde til kurven (jf. ovf.).

1879 blev stolen repareret, da den angiveligt var »skilt ad i Sammenføjningen mod Syd« (altså op til væggen).¹⁵ Mogens Larsen konstaterede i 1962, at flere enkeltdele i tidens løb var skiftet ud: både dæklisten øverst på kurven, en stor del af tandsnittene derunder og et par af hjørneknopperne nederst på kurven var af nyere dato. Det samme

gjaldt fyldingerne i arkadefelterne og mellem underbaldakinens bøjler, hvor det oprindelige træ var blevet erstattet af henholdsvis fyrretræ og krydsfiner.⁸³ Sidstnævnte arbejde på underbaldakinen udførtes formentlig 1904, da denne blev istandsat. Samtidig blev tilføjet smådele, der manglede på underbaldakin og lydhimmel.¹⁵ Ved en efterfølgende reparation, formentlig 1928⁴⁶, byttede underbaldakinens ene vrængemaske plads med et af de tre kerubhoveder, så de to typer ikke længere var placeret skiftevis. Antagelig ved samme lejlighed forandredes rækkefølgen også på lydhimlens gavle (jf. fig. 53 og 59).¹⁰⁷

I 1962 beskrev Mogens Larsen stolens tilstand som ringe og skrøbelig, idet flere lister, gavle og andet snitværk sad løst eller var helt faldet af og lagt oven på lydhimlen.⁸³ Disse mangler udbedredes 1972.⁸⁷

Prædikestolens ophæng udskiftedes o. 1810, da jernstangen, der holdt himlen, var rusten og træstiverne under selve stolen var forrådnede.⁶⁸ Sidstnævnte erstattedes af væghæng i løbet af 1900-tallet, formentlig 1972, hvorved der blev efterladt to firkantede huller i gulvet umiddelbart under stolen.

Kunsthistoriske overvejelser. Selvom det 1662 berettes, at kirken fik borttrøvet sin prædikestol under Karl Gustav-krigene 1657-60 (s. 4184-85),⁸⁹ er der ikke grund til at betvivle stolens datering, 1601. Rent stilistisk har prædikestolen talrige ligheder med renæssanceprædikestole fra egnen, ikke mindst med prædikestolene i Gl. Løsning (s. 1756-59), Ødsted (s. 3401-3) og Eltang (Brusk Hrd.), alle fra o. 1600-25, hvoraf de første to ligeledes har rustificerede hjørnesøjler. Sammenlignet med disse er Gårslevstolens ældste dele dog mindre kunstfærdigt udført. Selvom det vel ikke fuldstændig kan udelukkes, at herredsfoged Mads Henriksen (født i Gauerslund Sogn) oprindelig skænkede den til en anden af herredets kirker og Gårslev først anskaffede den efter Karl Gustav-krigene,¹⁰⁸ tyder det altså på, at beskrivelsen af kirkens udplyndring er lidt upræcis, hvad prædikestolen angår.

Tilføjelserne 1678 er søgt tilskrevet både Hans Nielsen Bang og dennes formodede lærling, Jørgen Rasmussen (*DK Odense* 5670).¹⁰⁹ Skønt flere

elementer har ligheder med Hans Nielsen Bang (f.eks. den næsten samtidige lydhimmel i Assens, *DK Odense* 2530) og Jørgen Rasmussens sikre eller tilskrevne arbejder (f.eks. prædikestolen i Vilstrup fra o. 1688, jf. s. 3773), må en tilskrivning til specifikke medlemmer af 'Middelfart-skolen' dog betragtes som usikker. Eksempelvis afviger vrængemaskernes brede ansigter og markant fremstikkende kindben fra det, man ser i Jørgen Rasmussens eneste sikre arbejde, prædikestolen i Taulov Kirke (s. 3772). Tilsvarende afviger figurerne langstrakte ansigtsformer med ofte kraftige underansigter, brede, lange næser og kødfulde læber fra Hans Nielsen Bangs figurer, som de kendes fra den signerede prædikestol i Nr. Aaby Kirke (Odense Amt). Her er figurerne i højere grad karakteriseret ved småtskårede hårløkker, tendens til sammenpressede ansigtstræk og ikke mindst trutmund.

Alligevel er der en klar forbindelse mellem Gårslevstolen og Middelfartskolen. Først og fremmest er kurvens store figurer beslægtet med dem, der ses i prædikestolen fra Skovby Kirke, som alt andet lige stammer fra Hans Nielsen Bangs værksted (o. 1665/75, *DK Odense*, s. 5670-73). Især genkendes figurerne afskårne baghoved, store mandelformede øjnene, lave og fremstående pander, brug af hudfolder til markering af øre såvel som den lidt grovere udførelse af foldekast. På Skovbystolen synes ikke mindst Lukas' ansigtstræk at komme nær det, der ses på Gårslevstolen. Der er også grund til at hæfte sig ved, at netop på Skovbystolen genfinder man den kerubtype med midterskilning og bred pande, næse samt mund, der ses i Gårslev. Skønt figurarbejdet fra o. 1678 skiller sig ud fra Hans Nielsen Bangs egenhændige arbejder, er det altså muligt, at billedskæreren var trænet i dennes værksted og måske ligefrem bidrog til den lidt ældre Skovbystol. Med tanke på, at Gårslevstolens tilføjelser må antages at være anskaffet af daværende kirkeværge og kirketiendeforpagter Jens Lauridsen Risom, er det endvidere ikke usandsynligt, at det var selvsamme mester, Risom henvendte sig til, efter han 1687 var blevet kirkeejer og ønskede at forære kirken en ny altertavle. Som nævnt har figurarbejdet på prædikestolen og altertavlen et fælles slægtskab til

Fig. 60-64. Udsmykninger på stolegavl (s. 4205), o. 1930. 60. Alterbog og -lys. 61. Ankerkors. 62. Jesusmonogram. 63. Chi rho-tegn. 64. Trekant i trepas. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Decorations on pew ends, c. 1930. 60. Altar book and candles. 61. Cross moline. 62. IHS Christogram monogram. 63. Chi-Rho Christogram. 64. Triangle in trefoil.*

Hans Nielsen Bangs formgivning, og de forskelle, der ses i form af altertavlens mere aflange ansigter med fjerne, himmelske blikke samt den generelt højere detaljegrad, for eksempel krucifiksgruppens, kunne tilskrives denne ukendte mesters modning som billedskærer.

En efterreformatorisk $\dagger$ prædikestol er indikeret af den murede trappeopgang (s. 4173), men dens udseende kendes ikke.

$\dagger$ Læsepult, høj træpult, vist på fotografi fra 1927 (fig. 59). Blev i 1972 erstattet af den nuværende.⁸⁷

$\dagger$ Prædikestolsbeklædninger. 1) 1895.¹⁵ 2) 1901, fløjlsbetræk med lange guldfrynser, som endnu ses på fotografi fra 1927 (fig. 59).¹⁵ Antagelig fjernet 1972.

Stolestader (jf. fig. 33), udført 1930 efter tegninger af arkitekt Bodulf Billund, Fredericia,⁶¹ og opsat i henholdsvis 24 (syd) og 22 (nord) rækker i skibet. Stolene har fyldingsryglæn, og den første stol i sydsiden samt stolene bag tværgangen

har begge fyldingspanel på fronten. Stolegavlene er 98 cm høje med en profileret gesims og udsmykket med en medaljon med fem skiftende reliefmotiver: et alterbord med stager, alterbog samt timeglas, et ankerkors, to forskellige Jesusmonogrammer (chi-rho henholdsvis »IHS«) og endelig et treenighedssymbol i form af en trekant i et trepas med indridset chi-rho-kors samt alfa og omega (fig. 60-64). I den søndre bloks anden stol er i stedet indsat en sortmalet træplade, der stammer fra den tidligere degnestol (jf. ndf.). Pladen rummer en karvskåret versalindskrift: »Anno 1693/ hafver ieg frue/ Sophie Fries Velede/ s[alig] her assessors/ paa Nebbe Gaard/ bevilget dette/ sæde til Gaars-/ leu degne bolig« (fig. 65).

Stolene har siden 2010 stået med mørk og lysere grå med dodenkoprøde gavle samt forgyldte gavlmotiver på blå baggrund. Hynderne er dodenkoprøde. Stafferingen er delvist baseret på

farvesætningen fra 1972, hvor gavlene havde en anden rødlig nuance og var uden den vandrette guldstaffering på topstykket; desuden anvendtes da olivengrønne hynder.²⁴ Den oprindelige bemaling fra 1930 var formentlig en mørkere og lysere egetræsådring.¹¹⁰

Indtil 1962 fandtes masonitpaneler langs væggene og foran kaloriferanlægget ved døbefonten.¹¹¹

†*Stolestader*. 1) Nævnt 1700.²⁰ 2) O. 1845. Et fotografi fra 1927 viser, at stolene havde simple rektangulære gavle. På væggene var †*hatteknager* i hele skibets længde, alene afbrudt af †orglet (s. 4208, fig. 59). Stolene var stillet ganske tæt, sådan at det 1863 oplyses, at der foruden kirkesangerens stol var 43 mands- og 24 kvindestole, alle med 'ryggelænder'.¹⁵ Der var ifølge en oplysning fra 1893 plads til ca. 180-190 siddende.¹¹² Selv-

om stolene først er nævnt 1863,¹⁵ stammer de formentlig fra 1845, hvor kirkens 'træværk' blev 'fuldstændig omdannet' og malet.⁵⁴ 1873-75 blev sæderne gjort tre tommer bredere, og stolene blev udstyret med nye fodfæl samt nymalet, formentlig i egetræsådring.¹⁵ Stolene var uden døre, men o. 1885 opsatte pastor Rudolf L. Bastrup, trods protester og sagsanlæg fra kirkens værger, »et Bræt foran en af Kvindestolene«, nemlig i sjette række fra koret. Stolen blev forsynet med lås og reserveret til hans kone.¹¹³ 1902 karakteriseredes stolestaderne som 'meget tarvelige'.¹⁵

3) 1904 erstattedes stolene øst for tværgangen med 22 stole af en mere dekorativ type.¹¹⁴ Som det ses på fotografi fra 1920'erne, havde disse stole kannelerede gavle med rundende top under en lille gesims og en skrå boghylde med kvartrund afslutning i siden (fig. 32). Langs væggen var anbragt træpanel, der stødte op til de ovennævnte hatteknager. Dele af disse stole blev 1930 genanvendt til indretningen af de nuværende stolestader.⁶¹

En †*lukket stol*, formentlig fra 1800-tallet, var indrettet forrest i nordre stolerække. Stolen kendes kun fra ældre fotografier (fig. 32), der viser, at den var lidt lavere end de daværende stolestader (†nr. 2) og havde glatte, dobbelte låger, der kunne åbnes med et greb monteret på den ene låges overkant og udført som en knop. Fjernet ved stolestadernes nyindretning 1930.

†*Præste- og skriftestol*. Omtalt 1807-09, da dørens ophæng og hængsler blev istandsat.³⁴ Den er måske identisk med den stol, der er nævnt 1836,¹⁵ og i så fald blev den givetvis fjernet forud for anskaffelsen af en armstol til præsten 1859 (jf. ndf.). Den har sandsynligvis efter almindelig praksis været indrettet i koret ved alterbordets nordside.

En †*degnestol* blev indrettet 1693 af kirkeejer Sophie Lauridsdatter Friis. Dens nærmere udseende kendes ikke, men en indskrifttavle fra stolen er bevaret og indsat i de nuværende stolestader, hvorunder den er beskrevet (s. 4205).

Fig. 65. Indskrift fra degnestol, o. 1690 (s. 4205). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Inscription on parish clerk's chair, c. 1690.*

Armstole. 1) Anskaffet som lænestol for præsten 1859, hvor den anbragtes 'bag alteret'.⁵⁴ Stolen har svungne armlæn, drejede forben, polstret sæde og to rygbrædder, hvoraf det øverste er let buet med to halvcirkelformede udkæringer. Stolen har sort sæde og mørkegrå bemaling med spor af en ældre, mørkebrun bemaling. Placeret i korets søndre hjørne bag alteret.

2) O. 1860. En stol med svungne armlæn, drejede forben, polstret sæde, og ryg af to brædder, hvoraf de øvre er dekorativt udsavet. Stolen, står i samme mørkegrå bemaling med sortpolstret sæde som nr. 1 og har ligeledes spor efter en ældre, mørkebrun bemaling. Stolen er magen til to stole i Ødsted Kirke fra o. 1862 (s. 3404) og må være anskaffet omtrent samtidig med nr. 1.

Løse stole. 1) Fire træstole med ryglæn og drejede forben, polstret i samme blommerøde stof som stolestader og alterskranke, er placeret op ad nordvæggen ved døbefonten. 2) Fire Børge Mogensen-stole med lædersæde, tre stk. (model

Fig. 67. Kirketævnetavle, fra 1800-tallet (s. 4210). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Parish meeting board, 1800s.*

3236) placeret i dåbsværelset og en med armlæn (model 3235) ved klaveret i nordre tværgang. 3) To Nanna Ditzel-stole i lyst træ fra Fredericia Møbelfabrik (model 3398), placeret i søndre tværgang op til våbenhuset. 4) Ti klapstole i bøg med lærredsryglæn og -sæde, placeret ved orglet.

Pengeblok (fig. 66), o. 1660/99. En jernbeslået blok af egetræ, 23×23 cm og 91 cm høj, med møntindkast foroven. Låget låses med en jernstang, der skydes gennem hængslernes tre øskener og kan fastlåses til blokken med hængelås. Blokkens sider er falsede. Opstillet i våbenhusets nordøstlige hjørne. Blokken blev o. 1863 omtalt som »Kirkeblok og Fattigbøsse«. Den fik formentlig sin nuværende placering 1905, da den flyttedes fra sin ikke nærmere specificerede 'uheldige plads'.¹¹⁵

To mindre *pengebøsser* er nævnt første gang 1947.⁸⁰ De er udført af eg, 19×13 cm, 25 cm høje,

Fig. 66. Pengeblok, formentlig fra 1600-tallet (s. 4207). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Poor box, presumably from the 1600s.*

og hvidmalede (jf. fig. 79). Ophængt i skibet på hver side af våbenhusdøren, men ikke længere i brug.

Dørføj, udvendig (fig. 13 og 23), o. 1972, udført efter tegninger af arkitekt Helge Andreasen, Vejle.²⁷ En fladbuget, dobbeltfløjet plankedør af japansk eg, hvis to lange gangjern er trefligede. Fløjen er anbragt i våbenhusdøren.

Dørføj, indvendig, formentlig fra 1859.⁵⁴ En dobbeltfløj, hver fløj med fire rektangulære fyldinger, der står i to toner af gråt. Indsat i døren mellem våbenhus og skib.

†*Dørføje, udvendige*. 1) Formentlig 1835.⁵⁴ En fladbuget, dobbeltfløjet plankefløj i stil med kirkens nuværende. Den er eksplicit omtalt første gang 1893.²⁷ 2) 1900 anskaffedes en fladbuget dobbeltfløj, hver fløj med to fyldinger.

Orgel (fig. 69), 1977, med 13 stemmer, to manualer og pedal. Bygget af Bruno Christensen

& Sønner, Terkelsbøl. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Hulføjte 8', Oktav 4', Blokfløjte 4', Genshorn 2', Mixtur 3–4 kor. Brystværk: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Oktav 2', Sesquialtera 2 kor. Pedal: Subbas 16', Gedakt 8', It. Principal 4'. Tremulant og trinbetjente døre for brystværk. Manualomfang: C–g³. Pedalomfang C–f¹. Koblinger: HV+BV, P+HV, P+BV. Opstillet på gulv i tårnrum med østvendt facade og spillebord. Orglet er tegnet af arkitekt Helge Andreasen, Vejle.

†*Orgel* (jf. fig. 27), 1909, med fem stemmer, bygget af I. Starup, København. Disposition (C–f³): Bordun 16 Fod, Principal 8 Fod, Viola di gamba 8 Fod, Gedakt 8 Fod, Flöite 4 Fod. Kobling: M+M 4'. Kollektiv. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Placeret ved nordvæggen i vestforlængelsen med østvendt spillebord. 1955 flyttet til vestvæggen i tårnrummet, hvor det blev placeret på et podie og samtidig udvidet og omdisponeret til: Bordun 16

Fig. 68. Kirkens indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Church interior looking west.

Fig. 69. Skibets vestre del med orgel, bygget 1977 af Bruno Christensen & Sønner (s. 4208). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The western part of the nave with the organ, built in 1977 by Bruno Christensen & Sønner.*

Fod, Principal 8 Fod, Gedakt 8 Fod, Oktav 4 Fod, Flöite 4 Fod, Rauschquint 2'+2²/₃'. 1977 flyttet til Skanderup Valgmenighedskirke, Ribe Amt (s. 2582) v. Bruno Christensen & Sønner.¹¹⁶

(†) *Salmenummertavler*. 1) (Jf. fig. 32) formentlig nævnt 1862.¹⁵ En stor tavle af eg, 155×115 cm, med trekantgavl mellem småspir. Det svungne hængestykke er fremskudt fra tavlen og bag det er indrettet æsker til opbevaring af de tilhørende hængenumbre. Farvesætningen er formentlig fra 1972 og justeret 2010, så den nu står i gråt, sort samt dodenkop med forgyldning. Førhen var den mørkebrun, med overskrifterne »Før Prædiken« og »Efter Prædiken«. Denne bemaling stammede formentlig fra o. 1920, da også stolestaderne blev brunmalede. Tavlen hang nord for korbuen, men blev erstattet o. 2015 af en fladskærm (jf. fig. 33).²⁴ Den opbevares nu bag orglet.

2) Formentlig 1880.¹⁵ Mindre tavle af maskinsavet fyrretræ, 97×53 cm, til hængenumbre. En simpel, rektangulær tavle med trekantet gavl. Tavlen felter er malet sorte, rammen er grå, og gavltrekannten dodenkopf. Tavlen hang på sydvæggen bag pillen ved midthvælvet, men erstattedes ligesom ovennævnte tavle o. 2015 af fladskærm og opbevares nu bag orglet.

To †*salmenummertavler* omtaltes 1956.¹¹⁷

Præsterækketavle (fig. 70), 1930, 160×140 cm, udført efter tegninger af arkitekt Bodulf Billund, Fredericia.¹¹⁸ Tavlen er udført i nyrenæssance inspireret af prædikestolens oprindelige dele (s. 4200). Den har tre arkadefag med toskanske pilastre, kanneleret bueslag med slutsten og under buen en muslingeskal. I sviklerne er perspektiviske oculi. Fagene adskilles af kannelerede søjler med rustificerede bæltter og bladkapitæler. Tavlen

Fig. 70. Præsterækketavle, o. 1930, efter tegninger af Bodulf Billund (s. 4209). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Parson list board, c. 1930, designed by Bodulf Billund.*

krones af en kraftigt profileret trekantgavl. Den står i en farveholdning fra 1972 og justeret o. 2010 af gråt, grønt og dodenkopf med forgyldte detaljer og indskrifter i guldversaler på sort bund. Præsterækken indledes med kirkens første lutherske præst, Peder Glambech (virkede 1529–1552). Ophængt på nordvæggen.

Kirkestævnetavle (fig. 67), 1800-tallet, af sortmalet træ. Den 38 cm høje tavle er rektangulær i sin grundform, med kraftige udsvejfninger for oven og for neden. Skydetavlen med malet frakturindskrift »Er Kirkestevne.« har ligeledes svejfede sider. Opsat på våbenhusets vestvæg.

(†) *Tavle* (fig. 87), anskaffet 1930, af mørklakeret egetræ med forgyldte detaljer. Den rundbuede tavle har spidse ender og indskrift i reliefversaler »Ære være Gud i det højeste!«. Tavlen blev oprindeligt opsat over korbuen,¹⁵ men henligger nu på skibets loft.

† *Malerier*. 1–3) Skænket i 1880'erne af gårdejer Peter Thomsen til minde om ham selv og hans hustru Johanne Jensen. De tre malerier, der forestillede henholdsvis Kristus, Martin Luther og Philip Melancthon, kendes kun fra kirkeprotokollens oplysning om gavens modtagelse.¹⁵ 4) Skænket

1918 af gårdejer Steffen Peder Steffensen og hustru.¹⁵ Et billede forestillende *De ti brudejomfruer*, malet af Ellen Olesen Petersen (1887–1979) og indsat i en mørk ramme. Det hang oprindeligt på triumfvæggen over korbuen (jf. fig. 32).

Krucifiks (fig. 71), skænket 1916 af gårdejer Steffen Peder Steffensen og hustru.¹⁵ En 240 cm høj gipskopi af Th. Steins marmorkrucifiks udført 1886 til gravkapellet i Tranekær Kirke (Svendborg Amt).¹¹⁹ Kristus er skildret som død, hængende dybt i armene og med hovedet mod højre skulder. Om livet har han et lændeklæde bundet med knude ved sin højre hofte. Det enkle kors er af kraftige træplanker. Krucifikset står siden 2010 med hvidmalet figur på mørkeblåt kors; en juste-

Fig. 71. Krucifiks, 1916, skænket af Steffen Peder Steffensen (s. 4210). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Crucifix, 1916, donated by Steffen Peder Steffensen.*

Fig. 72. Kirkeskib, o. 1955, model af fregatten »Jylland« bygget og skænket af Valdemar Jørgensen (s. 4212). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Church ship, c. 1955, model of the frigate »Jylland« built and donated by Valdemar Jørgensen.*

ring af en nystaffering fra formentlig 1970, hvor korset var sortmalet. Sidesåret er noget ukonventionelt malet på venstre side. En tå er pålimet.²⁴ Krucifikset har været opsat på skibets nordvæg siden anskaffelsen 1916.

Kristusskulptur, anskaffet 1919. En 98 cm høj gipskopi af Bertel Thorvaldsens Kristus fra Vor Frue Kirke, København, med indskriften »Joh 11.28« på basen. Den blev ved anskaffelsen placeret på et bord i det daværende ligkapel (s. 4173).¹¹⁵ Nu henstillet på våbenhusets loft.

Lysekroner (jf. fig. 33 og 68). 1) Skænket 1881 af arvingerne efter Hans Hansen Clemmensen og Maren Sørensdatter. Den har 2×6 s-svungne arme prydet af grenornamentik samt balusterskaft med midtdelt hængekugle og langstrakt knop. På hængekuglen er med versalindskrift indgraveret: »Hans Hansen Clemmensen død 18/1 1870 og Maren Sørensdatter død 23/2 1880«. Skaftet afsluttes foroven af et langstrakt, cylindrisk og snoet led under en profileret skål med reflektorskjolde. Kronen, der blev istandsat 2002,¹¹⁷ er ophængt i den vestlige del af skibet.

2-3) Skænket 1924.¹⁵ To kroner med 2×8 s-svungne arme med midtled og brede lyseskåle. I armenes indre slyng ses keruber. Skaftet er dannet af talrige kugleled og afsluttes af en midtdelt hængekugle med knop. Ophængt i den østlige del af skibet. Lysekronerne blev istandsat 2002.¹¹⁷

(†) *Lysekrone*, skænket 1878 af Søren Pedersen Bulls enke. Kronen, af messing, har seks buede arme, mandelformet stamme med reflekterende skjolde. Den hang oprindeligt i koret (jf. fig. 84),¹⁵ men befinder sig i dag på kirkeloftet.

† *Lysekroner*. 1) (jf. fig. 32), skænket 1881 af Mads Knudsen til minde om hans hustru Kjersten Steffensen.¹⁵ En prismekrone af messing og glas. Den blev formentlig taget ud af brug 1924, da man anskaffede nye lysekroner (nr. 2-3). Kasseret efter 1947.¹²⁰ 2) En krone med 2×6(?) s-svungne arme, der udgik omtrent vandret den slanke cylinderstammes to knopper, ses ophængt i tårnrummet på et fotografi fra 1927 (jf. fig. 27).

Lampet med ni elektriske lys fra Fog & Mørup (model T5241), anskaffet ved istandsættelsen 1970-72 og ophængt på korets sydvæg.²⁴

Fig. 73. Klokke, 1853, støbt hos Gamst & Lund i København (s. 4212). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Bell, 1853, cast by Gamst & Lund in Copenhagen.*

†*Lampetter*. 1–3) I 1920'erne fandtes mindst tre toarmede lampetter til stearinlys; to var placeret på korbuens sider og en på den nordre kirkevæg nær det første stolestade (jf. fig. 32).

Kirkeskib (fig. 72), fregatten »Jylland«, bygget og skænket af Valdemar Jørgensen o. 1955.¹²¹ 75 cm langt og 60 cm højt, med sortmalet skrog og hvidt kanonbælte; bunden er brun. Ophængt i arkaden ved vestforlængelsen.

Klokke (fig. 73), støbt 1853 hos Gamst & Lund i København, tværmål 95 cm. Om halsen løber en indskrift i reliefversaler: »Støbt af H. Gamst & H. C. Lund Kiøbenhavn. Anno. 1853«. Indskriften kantes af lister og foroven af en bladbort. Ved slagkanten er to profillister. Klokken er formentlig støbt af †klokke nr. 1, der da havde 'aldeles tabt sin klang'.⁵⁴ Repareret 1968.²⁴ Ophængt i slyngbom i tårnets klokkestokværk.

†*Klokker*. 1) 1511, støbt af Rasmus Tausen. Ifølge indberetningerne fra 1660'erne hang klokken

i tårnet og bar foruden tre bomærker (fig. 74) den latinske indskrift »Jesu adjuva nos verbum dei manet in æternum anno dom(ini) mdxi Rasmus Tausen« (Jesus, hjælp os. Guds ord forbliver i evigheden. I det herrens år 1511. Rasmus Tausen).¹²² I en indberetning fra 1766–69 til biskop Bloch omtaler sognepræst Niels Høstmark klokken som »god« og aftegnede ved samme lejlighed en indskrift i minuskler, der dog var ulæselig (fig. 89).

2) Omtalt 1528–29, hvor den afleveredes til Kronen som klokkeskat (s. 1018–19). Den vejede 2 skippund og 8 lispund (svarende til ca. 370 kg, s. 4159).¹²³

Fig. 74. Bomærker på †klokke nr. 1, efter Resens Atlas (s. 4212). – *Marks on †bell no. 1.*

Fig. 75. Gravsten nr. 1, formentlig over herredsfoged Peder Sørensen m.fl., o. 1620 (s. 4213). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Tombstone no. 1, presumably of district judge Peder Sørensen et al., c. 1620.*

GRAVMINDER

Oversigt. Kirken har tre gravsten fra 1600-tallet, nemlig to renæssancesten lagt over herredsfogeder fra 1600-tallets første halvdel og en, der måske er lagt over over kirkeejer Jens Lauridsen Risom (†1694). På kirkegården ligger en sten fra slutningen af 1700-tallet, som muligvis oprindelig lå i gravkapellet.

Gravsten. 1) O. 1620, over herredsfoged Peder Sørensen (fig. 75).¹²⁴

Rødlig kalksten, 184×120 cm (lysmål). Stenen har et centralt arkadefelt med trekløverbue båret af volutkonsoller. I feltet ses en engel stående bag og støttende en skrifttavle med flankerende foldeværk; personalia har været hugget her, men er nu helt bortslidt. I arkadens svikler og på et nedre postamentfelt er medaljoner med evangelisternes symbolvæsener og en skriftrulle, foroven for Mattæus og Markus, for neden for Lukas og Johannes. Mellem førstnævnte er små

vanitasrelieffer: korslagte knogler, et timeglas og korslagte spader, mens der mellem postamentets medaljoner er hugget en oval kartouche med et

nu glat skjold. Arkadefelt og postament er indrammet af en bred kant, på hvis højre side ses en reliefindskrift i versaler, hvoraf den sidste del kan

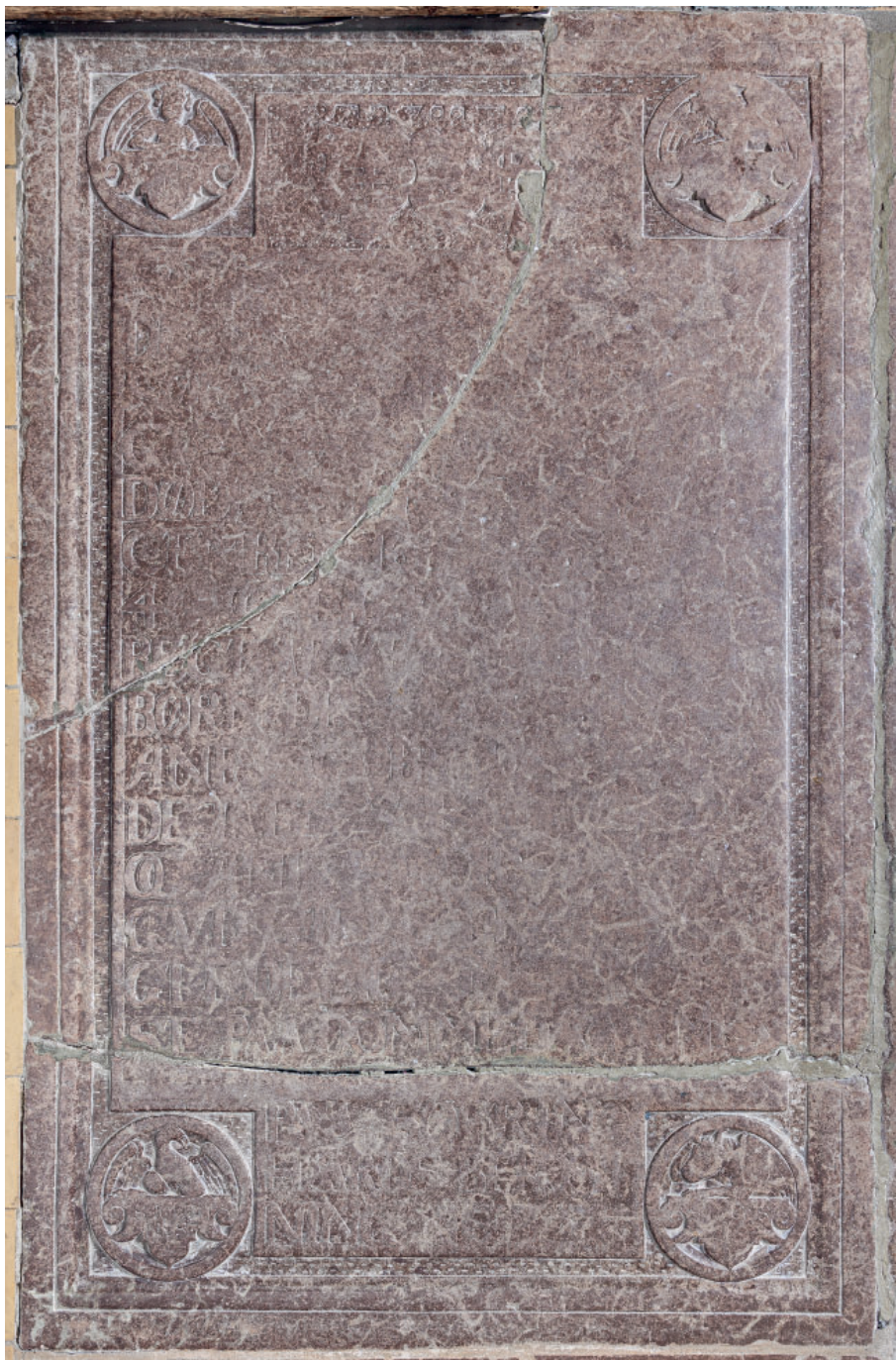

Fig. 76. Gravsten nr. 2, over herredsfoged Jens Pedersen m.fl., 1636 (s. 4215). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Tombstone no. 2, of districtjudge Jens Pedersen et al., 1636.*

tydes: »[erlig velact mand Peder Søfrinsen He]risfoget i Holmens H«. ¹²⁵ Stenen er nedlagt i skibets gulv nær koret.

2) (Fig. 76), 1636, over Jens Pedersen, herredsfoged i Holmans Herred (1622-27), †1. dec. 1630 i Nebbe, 40 år gammel, hans hustru Ane Jacobsdatter, hendes anden ægtemand, herredsfoged Søren Haar samt fire børn. ¹²⁶ Bekostet 1636 af Søren Haar.

Rødlig kalksten, 166×105. Skriftsten med personalia i reliefversaler i sænkede bånd. Indskriften er i dag mestendels forsvundet, især på stenens højre side der betrædes på vejen til koret. Dens indhold kendes dog fra afskrifter fra 1800-tallets anden halvdel, navnlig kirkeprotokollen fra 1862, der anførte navnet »Jens Pedersøn«, hans dødsår som 1630 (1. december) samt at stenen blev anskaffet 1636. ¹²⁷

I hjørnerne er kvadratiske felter, hvori er hugget medaljoner med evangelistsymboler og navneskjolde, foroven »S. Matevs« og (udslidt) Markus, forneden »S. Ioh(a)nnes« og »S. Lvcas«. Mellem de øvre medaljoner er etableret et lille felt med tre delvist bortslidte bomærker. At dømme efter deres indhold og de relieffinitialer, der svæver oven over dem, tilhører bomærkerne fra venstre at regne henholdsvis afdøde Jens Pedersen (»I.P.S.«), enken Ane Jacobsdatter (»A.I.D.«) og efterfølgeren Søren Haar, hvis sammenslyngede initialer »S.H.« anes i bomærket til højre. I et tilsvarende felt nederst på stenen står: »Paa Søfrin/Haards bekost-/ ning [1636]«. Stenen kantes af et smalt, nistret bånd. Den er placeret i skibets midtergang ved trappen til prædikestolen.

3) 1600-tallets anden halvdel. Lagt over ukendt, muligvis Jens Lauridsen Risom, †1694. ¹²⁸

Rødlig kalksten, 14×88 cm (lysmål), placeret i forlængelse af nr. 2. Stenen er uden synlig indskrift og dekoration, bortset fra en smal profil langs kanten. Den er brækket i to dele på langs og nu næsten fuldstændig dækket af korgulvet. Det er muligt, at stenen blev lagt over Jens Lauridsen Risom, eftersom denne i 1700-tallets midte angives at være begravet »i Kirken«. ¹²⁹ Formentlig er det denne gravsten, der 1808 omtales som »Be-gravelset i Koret«, hvilket må henvise til sakristiet, det tidligere bolvigske kapel. ⁶⁸

Kirkegårdsmonument (fig. 77), 1783, over ejer af Nebbegaard, kancelliassessor Lauritz Bolvig (*25. august 1715, †27. marts 1783) samt hustru Elisabet Bolvig, f. Høstmark (*6. juni 1713, †januar 1803).

Grålig kalksten, 145×86 cm, med indlagt, nu revnet marmortavle, hvorpå personalia er hugget i skriveskrift. Nederst på monumentet er et relief af et fældet egetræ med nye skud (symbol på de kommende generationer) samt en bikube (fælles flid). I stenens hjørner er relieffer af solsikker som symbol på ægteparrets kærlighed til hinanden og til Gud. Stenen er nu placeret på kirkegårdens nordre del, men har muligvis oprindeligt ligget i det bolvigske gravkapel (s. 4173).

Fig. 77. Kirkegårdsmonument over Lauritz Bolvig (†1783) og hustru Elisabet Bolvig, f. Høstmark (†1803) (s. 4215). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Churchyard monument of Lauritz Bolvig (†1783) and his wife Elisabet Bolvig, née Høstmark (†1803).*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier, utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Gårslev Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Vejle Amt i almindelighed se s. 56-62. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, Kbh. 1933-, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Vejle Amt har kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet i København (RAK). *Regnskaber 1433-1559*. Fortegnelser over indkrævede klokker, 1528-28 (*Regnskaber 1433-1559*. Indkrævede klokker); *Rentekammeret*. Kamrenes forenede arkivkontor: Register til skødeprotokoller over bortsolgt ryttergods (*Rentekammeret*. Register); Danske Afdeling, Kancelliet: Skødeprotokol for det koldingske rytterdistrikt, 1765-1770 (*Rentekammeret*. Skødeprot.).

Rigsarkivet i Viborg (RAV). *Ribe bispearkiv*. Holmans Herred 1635-1778 (*Bispeark*. Holmans Herred); Herredsbog, 1690 (*Bispeark*. Herredsbog); Kirkesyn, 1696-1792 (*Bispeark*. Kirkesyn); diverse indberetninger om gejstlige embeders beskaffenhed, 1799-1803 (*Bispeark*. Kirkeejere); præsteindberetninger til biskop J. Bloch,

Fig. 78. Skibets sydvestre hjørne (s. 4169-71). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – The south west corner of the nave.

Fig. 79. Billedsten (s. 4163) og pengebøsse fra før 1947 (s. 4208). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Carved ashlar and money box from before 1947.

1766-69 (*Bispeark*. Indb. til biskop Bloch); indberetninger 1726-74 (*Bispeark*. Indb.); indberetninger om kirke- og præstegårdssyn, 1793-1832 (*Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn); årlige Indberetninger, 1805-24 (*Bispeark*. Årlige indb.) – *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprotokol for de reparerede kirker i Skanderborg, Dronningborg og Kolding rytterdistrikter 1724-34 (*Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.); *Koldinghus rytterdistriktsarkiv*. Kirkesessionsprotokol 1734-35 (*Koldinghus rytterdistriktsarkiv*. Kirkesessionsprot.) – *Holmans Herredsfogedsarkiv*, Tingbog 1661-1688 (*Herredsfogedark*. Tingbog). – *Holmans og Elbo Herreders Provstiarkiv*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1803-16 (*Provstiark*. Kirker og præstegårde). – *Elbo-Jerlev-Holmans-Brusk Herreders Provstiarkiv*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1833-1887 (*Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde). – *Brusk-Nørre Tyrstrup Herreders Provsti*. Synsprotokol 1888-1904 (*Provstiark*. Synsprot.). – *Elbo-Holmans-Herlev Herreders Provsti*. Kirkesynsprotokol 1900-10, 1912-24, 1923-62 (*Provstiark*. Kirkesyn). – *Gårslev Pastorat*. Kirkeprotokol 1862-1954 (*Pastoratsark*. Kirkeprot.); diverse dokumenter 1865-1925 (*Pastoratsark*. Div. dok.); forhandlingsprotokol for kirkeejerne 1929-1948 (*Pastoratsark*. Forhandlingsprot.) – *Pjedsted Pastorat*. Forloverprotokol m.m., 1894-1919 (*Pastoratsark*. Forloverprot.).

Fredericia Lokallhistorisk Arkiv (FLA). Bodulf Billunds *Privatarkiv*. Gaarslev Kirke 1930-1955 (*Privatarkiv*. Gaarslev); tegning T362 (*Privatarkiv*. Tegning).

Kirkens arkiv. Kirkeprotokol 1957-2002 (*Kirkens arkiv*, Kirkeprot.); diverse dokumenter 1834 ff (*Kirkens arkiv*, div. dok.).

Nationalmuseet (NM). *Notebøger*. Fr. Uldall, *Om de danske Landsbykirker* IV, 1887. *Indberetninger*. Sophus Müller 1878 (bygning og inventar) – Vilhelm Petersen 1893 (bygning og inventar) – Chr. Axel Jensen 1906 (altertavle) – Chr. Heilskov 1932 (gravminder) – Mogens Larsen 1962 (inventar) – Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling 1963 (møntfund) – Ernst Trier 1970 (inventar) – Kirsten Trampedach 1972 (altermaleri) – Kirsten Trampedach 1999 (kalkmalerier) – Karin Vestergaard Kristiansen 2008 (inventar).

Det Kongelige Bibliotek (KglBibl). Peder Hansen *Rezens Atlas Danicus* (Uldall 186 fol.).

Tegninger og opmålinger. *Nationalmuseet* (NM). Erik Schiødte 1878 (plan, prospekt, hagioskop, dør, døbefont); Knud Erik Lauridsen 1990 (opstalter, snit).

Litteratur. J. J. Ravn, *En Historisk-Topografisk Beskrivelse af Sognene i Holmans og Elbo Herreder*. Udbyes Bogtrykkeri, Vejle 1918.

Historisk indledning og omgivelser ved Kristoffer Edelgaard Christensen, bygning og kalkmalerier ved Line M. Bonde, inventar og gravminder ved Kristoffer Edelgaard Christensen, heraf dog orglet af Kristian Lumholdt. Kildelæsning ved Marie Louise Bode Blyme, Bjørn Westerbeek Dahl, Kristoffer Edelgaard Christensen, m.fl. Oversættelse ved James Sander Manley (engelsk). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet september 2024.

Fig. 81. Oprindelig vinduesoverligger genanvendt som trinsten ved indgangen til kapellet (s. 4166). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Original window lintel re-used as doorstep at the entrance to the chapel.

¹ *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Kbh. 1938–, 3, I, nr. 72 (8. okt. 1340).

² Om dateringen for håndskriftet Ribe Oldemoder se s. 2533 samt Jacob Kieffer-Olsen, *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2018, 399 ff.

³ O. Nielsen, *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel ... kaldet 'Oldemoder'*, Kbh. 1869, 109.

Fig. 80. Granitkvadre opbevaret øst for diget (s. 4161). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Granite ashlars stored east of the churchyard wall.

Fig. 82. Skibets sydmur set fra våbenhusloftet (s. 4181). Foto Arnold Mikkelsen 2023.
– The nave's south wall seen from the loft of the porch.

⁴ Formålet med denne foranstaltning, der samtidig blev givet til Allerup Kirke på Fyn (DK Odense 3613), var muligvis at indsamle midler til et forestående byggearbejde. *Scriptores Rerum Danicarum medii ævi* (udg. af Jacob Langebæk m.fl., Kbh. 1772-1878), I, 316 (7. juli 1391).

⁵ RAK. *Rentekammeret*. Fortegnelse over indkrævede klokker (fol. 92v).

⁶ »Regnskabsbog over Indtægten ved Landehjælpen 1524-1526«, *Danske Magazin* 4, 2 (1873), 44.

⁷ Her skulle Gårslev give 30 slettedaler, mens Gauerslund (s. 3795) og Smidstrup (s. 4009) skulle af med henholdsvis 120 og 50 slettedaler, mens to af herredets tre øvrige kirker slet intet afkrævedes. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks Indre Forhold 1551 ff.* I uddrag udg. af Rigsarkivet, Kbh., 1885 f (*KancBrevb*), 8. nov. 1648.

⁸ J. J. A. Worsaae, »Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede«, *Historisk Tidsskrift* 2 (1841), 227 ff.

⁹ I 1581 bortforpagtede Kronen således opkrævnningen af kirkens tiende til Jørgen Mortensen, kapellan i Kolding og fra 1583 hofprædikant for Frederik II, for dennes livstid. *KancBrevb* (note 7), 7. maj 1581. Se også *KancBrevb* 5. marts 1560.

¹⁰ *Kronens Skøder paa afhaændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden 1-IV, 1535-1765*. Udg. i uddrag af Rigsarkivet, Kbh. 1892-1955, II, 599-605.

¹¹ Kopi af kontrakt af 27. sept. 1687. RAV. *Bispeark*. Holmans Herred.

¹² *KancBrevb* (note 7), 25. aug. 1660.

¹³ RAV. *Herredsfogedark*. Tingbog, 23. sept. 1667 og 30. juli 1677.

¹⁴ J. J. Ravn, *En Historisk-Topografisk Beskrivelse af Sognene i Holmans og Elbo Herreder*. Udbyes Bogtrykkeri, Vejle 1918 (*Ravn 1918*), 250-251.

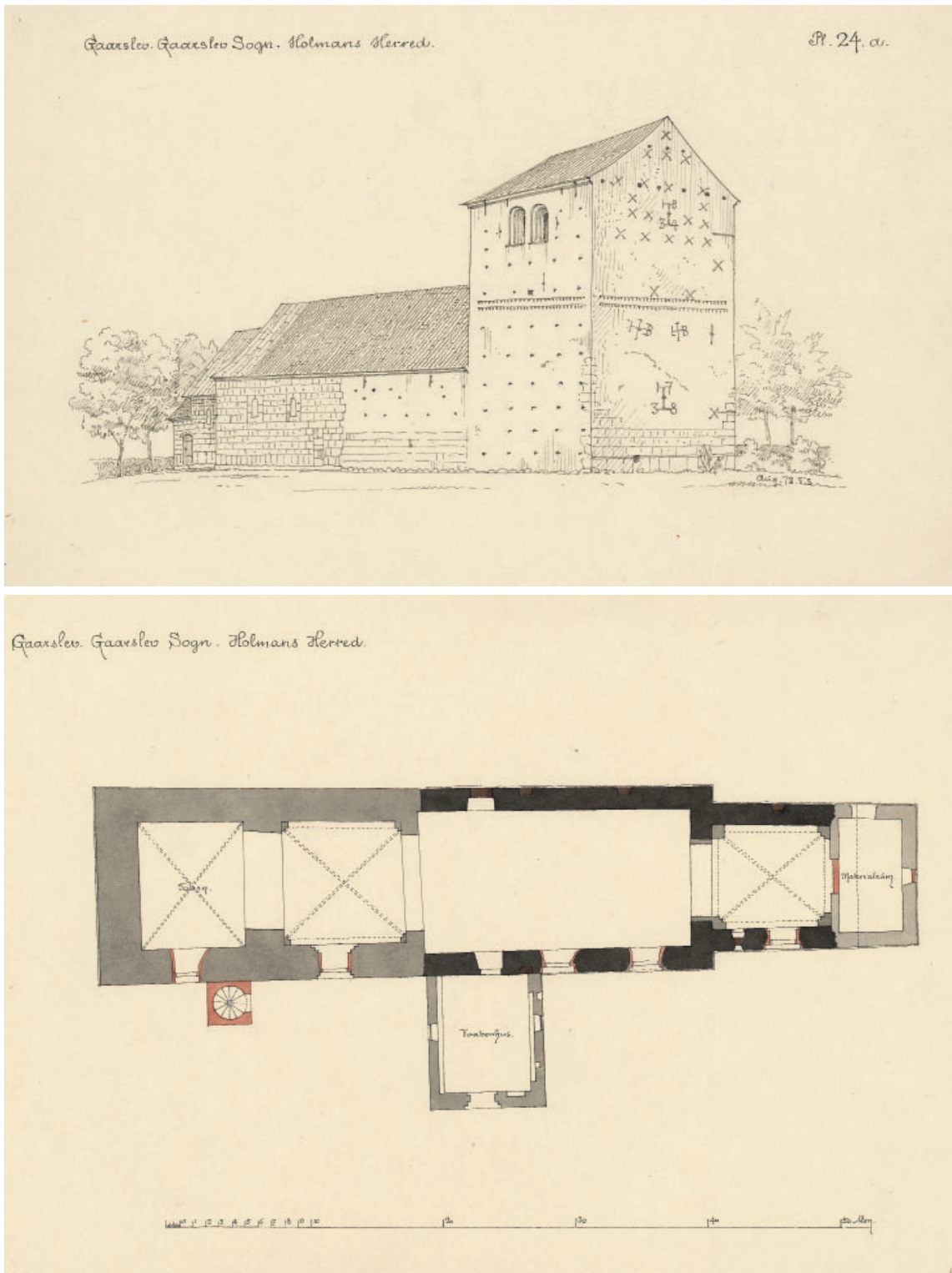
¹⁵ RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.

¹⁶ Præsterække ved Lauritz Davidsøn Foss. Af men-salgods havde præsten i det mindste siden 1500-tallet en anneksgård i Gårslev by, og til at dække udgifterne til vin og brød under gudstjenesten oppebar præsten kongens og kirkens andel kvægtiende af den mindre landsby Rans. Indtil 1830 havde sognet en degn, der havde til huse i degnegården i Gårslev by. RAV. *Bispeark*. Herredsbog. Se også *Ravn 1918* (note 14), 258-60, 277-78. Anneksgården omtales første gang 1576 som en »Kirkegaard i Garslef« (*KancBrevb* (note 7), 20. okt. 1576).

¹⁷ Ved samme lejlighed fandt man tillige glasstumper fra nyere tid (inv.nr. D68/1962-DD78/1962). Mønterne opbevares i NM. *Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling*, FP 2791. Hulpenningen fra Lübeck svarer til nr. 185 i Wilhelm Jesses *Der Wendische Münzverein*, Lübeck, 1928. NM. ATA. Korrespondance; indb. fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1963.

¹⁸ J. M. Thiele, *Danmarks Folkesagn I-III*, Kbh. 1843-60 (*Thiele, Danmarks Folkesagn*), I, 124-25.

¹⁹ Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus VI D, Ribe Stift*. Udg. af Susanne Lykke Nielsen, i dansk oversættelse ved Mette Molvig og Susanne Lykke Nielsen,

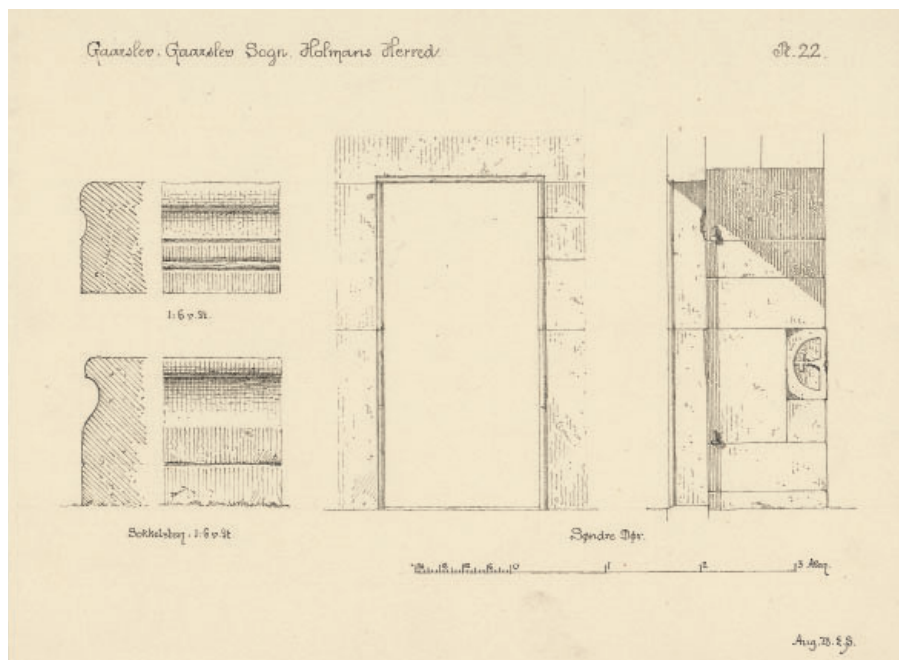
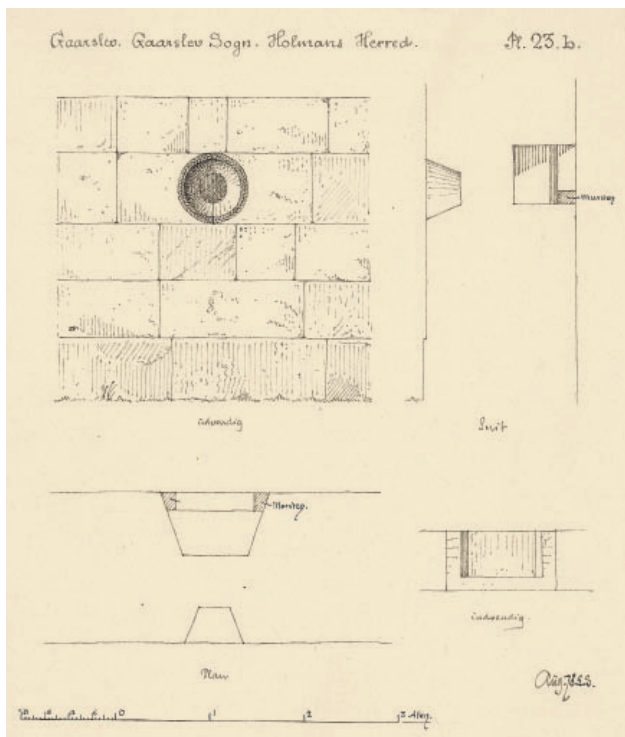
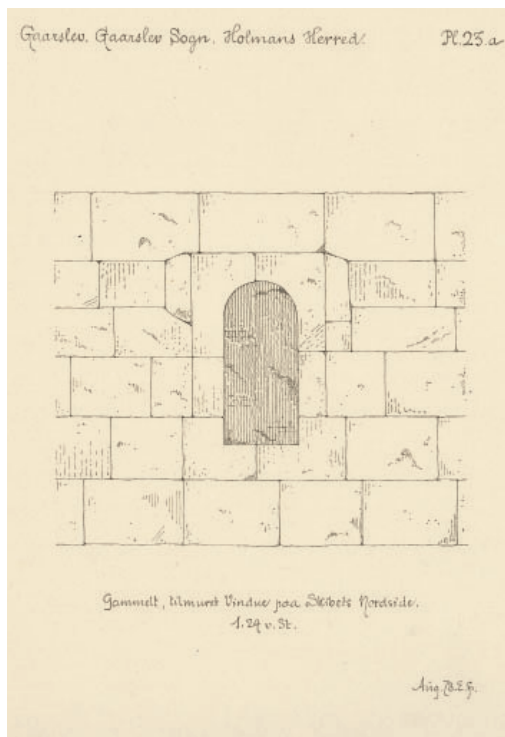

Fig. 83c-e. Opmålinger. 1:100 (detaljer 1:25). c. Oprindeligt vindue på skibets nordside (s. 4164), opstalt. d. Hagioskop på korets sydside (s. 4166), opstalt, plan og snit. e. Den oprindelige syddør (s. 4164), opstalt og snit, samt sokkelprofiler. Målt og tegnet af Erik Schiødte 1878. I NM. — Scale drawings. c. Original window on the north side of the nave, elevation. d. Hagioscope on the south side of the chancel, elevation, plan, and section. e. The original south door, elevation and section, as well as foundation profiles.

Fig. 83f. Døbefont (s. 4197). Målt og tegnet af Erik Schiødte 1878. I NM. – f. *Baptismal font*.

Odense 1987 (*ResenRibe*), 132. Sagnet omtales mere uddybende i *Worsaae 1841* (note 8), 237 og i *Thiele, Danmarks Folkesagn* (note 18), I, 99, hvor kvinden dog kaldes Margrethe.

²⁰ RAV. *Bispeark*. Kirkesyn.

²¹ RAV. *Bispeark*. Årlige indb.

²² RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.; *Pastoratsark*. Forhandlingsprot.

²³ FLA. *Privatark*. Tegning.

²⁴ Denne er senest etableret 1809, hvor der omtales to åbninger i østdiget. NM. *ATA*. Korrespondance.

²⁵ Kirkegårdens tre låger og 'selve porten' omtales tidligst 1792.

²⁶ RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; *Provstiark*. Kirker og præstegårde.

²⁷ *Kirkens arkiv*. Div. dok.

²⁸ Tegninger af kirkens omgivelser og daværende toilet- og redskabsbygning ved Helge Andreasen, august 1966. RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.; *Kirkens arkiv*. Div. dok.

²⁹ 1971 blev umiddelbart øst for hagioskopet indmuret en lille, gullig sandsten fra Jerusalem. NM. *ATA*. Korrespondance.

³⁰ 1862 oplyses det, at »Indvendig i Muren er den udfyldt med smaa Steenhugninger, Gruus etc«. RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.

³¹ M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 337.

³² RAV. *Provstiark*. Kirkesyn; *Pastoratsark*. Kirkeprot.

³³ Uldall bekræftede ved sit besøg i kirken 1887 Schiødtes tegning, idet han beskrev dørens karmsten som

værende »forsynede med en Rundstav i Hjørnet«. I et udateret manuskript noterede Poul Nørlund, at den 'oprindelige døråbning er fuldstændig bevaret; den er fremstillet på [tegning] 22, i det den trækarm, som stadigvæk dækker en del af stenen, er tænkt borttaget'. Desværre er bemeldte tegning ikke bevaret, og oplysninger om en trækarm findes ikke andre steder. NM. *ATA*. Indb. ved Poul Nørlund, u.d.; F. Uldall, notebog IV, 1887.

³⁴ RAV. *Provstiark*. Synsprot.

³⁵ I et udateret manuskript skriver Poul Nørlund, at de tre vinduer er lukkede, hvilket må være en fejl. NM. *ATA*. Indb. ved Poul Nørlund, u.d.; RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Pastoratsark*. Kirkeprot.

³⁶ NM. *ATA*. F. Uldall, notebog IV, 1887.

³⁷ Disse lavtsiddende åbninger har traditionelt, men fejlagtigt, været opfattet som *spedalskhedsvinduer*, jf. Smidstrup Kirke s. 4014, note 45.

³⁸ Foruden genanvendelsen af kvadrene fra de oprindelige øst- og vestgavle er det muligt, at der på et tidspunkt i middelalderen tillige blev tilført et læs kvadre udefra.

³⁹ *Kirkens arkiv*. Kirkeprot.; div. dok.

⁴⁰ Hvælvvederlagene fremstår næsten som om de er hugget sekundært ind i murene. Dog vidner revner og lodfugerne om disse nok snarere om, at væggene er repareret adskillige gange.

⁴¹ Denne nævnes dog tidligst 1807. RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; RAV. *Provstiark*. Kirker og præstegårde 1803-16.

Fig. 84. Altertavlens topstykke (s. 4186) efter restaureringen o. 1920. Foto Poul Nørlund 1927. I NM. – *Top piece of the altarpiece after the restoration in c. 1920.*

⁴² RAV. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Pastoratsark.* Forloverprot.; *Pastoratsark.* Kirkeprot.

⁴³ Våbenhusets manglende loft påtales stort set årligt mellem 1798 og 1827. 1800 tilføjede synsmændene desuden, at 'der aldrig havde været noget' loft. RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn.

⁴⁴ Enevold Madsen Bolvig blev begravet i kirken 2. jan. 1733. Det er muligt, at bogstaverne »I B« og »L B« samt årstallet »1738«, der indtil tårnets skalmuring 1895 sad i vestgavlen (jf. fig. 83a), markerede årstallet for kapellets indvielse. I hvert fald må initialerne henvise til Enevold Madsen Bolvigs to sønner, Jochum og Laurids, der arvede kirken efter deres fars død 1832. Kapellet er tidligst omtalt som Bolvigernes begravelse 1807. RAV. *Enesteministerialbog.* Pjedsted-Gårslev; *Provstiark.* Kirker og præstegårde 1803-16.

⁴⁵ Formentlig lukkede man forbindelsen mellem kor og kapel 1822, da sidstnævnte konverteredes til materialhus. Denne var fortsat tilmuret ved Uldalls besøg 1887. NM. *ATA.* F. Uldall, notebog IV, 1887.

⁴⁶ RAV. *Provstiark.* Kirkesyn.

⁴⁷ RAV. *bispearkiv.* Kirkesyn; *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde; *Pastoratsark.* Kirkeprot.

⁴⁸ RAV. *Bispeark.* Herredsbog.

⁴⁹ RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn.

⁵⁰ RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn; *Bispeark.* Årlige indb.; *Provstiark.* Kirker og præstegårde 1803-16.

⁵¹ RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn; *Provstiark.* Kirker og præstegårde 1803-16.

⁵² RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn; *Bispeark.* Årlige indb.

⁵³ RAV. *Bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn; *Provstiark.* Synsprot. 1803-12.

⁵⁴ RAV. *Provstiark.* Synsprot. for kirker og præstegårde.

⁵⁵ 1791 påtalte synsmændene, at tårnet havde en »Bugt« på vestmuren, 'som de øvrige tilstedeværende fortalte, altid havde været der'. De følgende år blev tårnet mere og mere »pialtet« og havde revner særligt i vestgavlen. Forfaldet fortsatte, og revnerne kunne i starten af 1800-tallet nu også erkendes i det indre. 1808 var et stort stykke af muren dette sted faldet ned, og 'stenene fandtes at ligge på jorden'. Reparationen af samme det følgende år havde dog ikke afhjulpet bugten, der atter 1811 blev noteret 'endnu' at være der tillige med en tilsvarende på vestsiden. For at forhindre facademuren, der tilsyneladende havde sluppet murli-

vet, i at styrte ned havde man 1813 indsat jernankre på vestsidens bugt. Murværksproblemerne var dog ikke løst, og 1827 havde 'en betydelig del' af tårnets vestmur igen sat sig, mens der tillige var slået store revner mod både nord og syd. 1830 blev vestmurens bugt atter søgt oprettet. 1834 var det, ifølge synet, lykkedes at fjerne bulen. RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; *Bispeark*. Årlige indb.; *Provstiark*. Kirker og præstegårde 1803-16.

⁵⁶ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Pastoratsark*. Forloverprot.

⁵⁷ Jf. note 44. 1887 sad initialerne og årstallet 1738 fortsat i vestgavlen, mens årstallet 1834 var fjernet; sikkert ved ombygningen 1886-87. 1893 var der ingen ankre. I et udateret manuskript oplyser Poul Nørlund, at der på tårnets østre gavltrekan med jernankre stod bogstaverne »T L – ICT«, denne oplysning findes ikke andre steder. NM. ATA. F. Uldall, notebog IV, 1887; indb. ved J. Vilhelm Petersen 1893; indb. ved Poul Nørlund, u.d.

⁵⁸ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Kirkens arkiv*. Kirkeprot.; div. dok.

⁵⁹ 1893 ønskede man desuden at etablere en indgangsdør i vestgavlen, hvilket dog ikke blev eksekveret. RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.; *Kirkens arkiv*. Kirkeprot.; div. dok.

⁶⁰ 1899 fremsatte synet desuden et ønske om, at 'den del af våbenhusmuren, der dækkedes af granitsten, også blev skalmuret'. Da Uldall besøgte kirken få år tidligere, i 1887, beskrev han våbenhuset som opført i 'gotisk stil, men senere meget forandret'. Han tilføjede, at døren sad i en spidsbuet blænding og 'ved siderne af denne et par runde blændinger'. Våbenhusets dør må være blevet udvidet ad flere omgange. Et antagelig oprindeligt dørstik i munkesten erkendes fortsat fra våbenhusets loft. RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Provstiark*. Synsprot.; *Pastoratsark*. Kirkeprot.; NM. ATA. F. Uldall, notebog IV, 1887.

⁶¹ FLA. *Privatarxiv*. Gaarslev.

⁶² RAV. *Provstiark*. Synsprot. 1965-84.

⁶³ RAV. *Provstiark*. Kirker og præstegårde 1803-16.

⁶⁴ RAV. *Pastoratsark*. Forloverprot.

⁶⁵ I et udateret manuskript noterer Nørlund, at der i korets sydside var 'et større spidsbuet vindue, der er ældre end hvælvingens indbygning'. Formentlig mener han her vestforlængelsens vindue, dersom korets sydvindue var ombygget. NM. ATA. Indb. ved Poul Nørlund, u.d.; RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Pastoratsark*. Kirkeprot.

⁶⁶ RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.

⁶⁷ 1807 oplyste synsmændene, at de var sikre på, at der tidligere havde været et vindue i tårnmurens hul, hvilket »kunde tydelig erfares af de i Hullet liggende Ruder og Blye«. RAV. *Provstiark*. Kirker og præstegårde 1803-16.

⁶⁸ RAV. *Provstiark*. Kirker og præstegårde.

⁶⁹ Opfrisket 2010. RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.; NM. ATA. Korrespondance.

⁷⁰ RAV. *Provstiark*. Synsprot.; *Pastoratsark*. Kirkeprot.

⁷¹ NM. ATA. Korrespondance; RAV. *Provstiark*. Kirkesyn.

⁷² Mackeprangs vurdering af bevaringstilstanden er tilsyneladende baseret på et tilsendt fotografi. NM. ATA. Korrespondance.

⁷³ Jf. eksempelvis den gotiske tudsmykning, der ligger gemt under hvidtekalken på nordvæggens østlige ende i den nærliggende Jerlev Kirke (s. 3339).

⁷⁴ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde oplyser, at kirkens træværk var istandsat og ville blive malet inden næste kirkesyn. Derimod oplyser RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot. i 1862, at altertavlen først blev malet 1847.

⁷⁵ RAV. *Herredsfogedark*. Tingbog, 3. febr. 1662. Om Peder Nielsen, se *Ravn 1918* (note 14), 248-49.

⁷⁶ RAV. *Herredsfogedark*. Tingbog, 3. febr. 1662.

⁷⁷ RAV. *Herredsfogedark*. Tingbog, 23. sept. 1667.

⁷⁸ NM. ATA. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1906.

⁷⁹ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Pastoratsark*. Kirkeprot.

Fig. 85. Detalje af altertavlen med skråt stillet krucifiksgruppe på frisen (s. 4186). Foto Victor Hermansen. 1935. I NM. – Detail of the altarpiece with leaning crucifix group on the frieze.

⁸⁰ RAV. *Provstiark.* Kirkesynsprot.

⁸¹ FLA. B7990. Fotografi af P.A. Honoré 1971.

⁸² Indskriftens oprindelig antoges i NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1962. Den anes svagt på et foto af altertavlen fra 1907 (fig. 39).

⁸³ NM. *ATA*. Indb. ved Mogens Larsen 1962.

⁸⁴ *Weilbachs Kunstnerleksikon*. Udg. af Sys Hartman m.fl., Kbh. 1994–2000, bd. 9, s. 59; Ole Faber, *Danske kunstnersignaturer – Kunstnere født før 1930*, Kbh. 2019, bd. 2, s. 379.

⁸⁵ NM. *ATA*. Indb. ved Kirsten Trampedach 1972.

⁸⁶ At krucifiksgruppen oprindeligt har stået på toppen af altertavlen bestyrkes, som Chr. Axel Jensen observerede i 1906, ved, 'at de fire statuetter af romerske krigere ikke viser de i opstandelsesscenen typiske gebærder, skræk og rædsel, men langt bedre passer som omgivelser for en fremstilling af Golgata' (NM. *ATA*. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1906).

⁸⁷ NM. *ATA*. Indb. ved Ernst Trier 1970.

⁸⁸ Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang«, *Fynske Minder* 1960–62, 242–46; Sven Arnvig, »Billedskæreren Hans Nielsen (Bang) og nogle samtidige billedskærere«, *Fynske Minder* 1966–68, 225; Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang og Jørgen Rasmussen – et svar til Sven Arnvig«, *Fynske Minder* 1966–68, 231–32.

⁸⁹ RAV. *Herredsfogedark*. Tingbog, 3. febr. 1662.

⁹⁰ Chr. A. Bøje, *Danske guld- og sølvmedlemærker før 1870*, 4. udg. (red. af Henrik Jakobsen), Odense 2022, B4–5803.

⁹¹ Kalken skulle forgyldes 1878. RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.

⁹² Bøje 2022 (note 90), nr. B4–5803.

⁹³ Bøje 2022 (note 90), nr. B4–5772.

⁹⁴ Bøje 2022 (note 90), nr. B4–5696.

⁹⁵ Wilhelm Johan Peter Holm videreførte sin far Johan George Christian Holms virksomhed og mestermærke, Bøje 2022 (note 90), nr. B4–1835.

⁹⁶ Bøje 2022 (note 90), 28.

⁹⁷ RAV. *Herredsfogedark*. Tingbog, 3. febr. 1662.

⁹⁸ RAV. *Patronatsark*. Div. dok.; forhandlingsprot.

⁹⁹ RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.

¹⁰⁰ M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige døbefonte*, Kbh. 1941, 306–07.

¹⁰¹ NM. *ATA*. Indb. ved Sophus Müller 1878; RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.

¹⁰² NM. *ATA*. Indb. ved Sophus Müller 1878.

¹⁰³ Helge Kjellin, »Ornerade mässingsfat och deras inskrifter«, i Otto Rydbeck og Ewert Wangel (red.), *Äldre kyrklig konst i Skåne – Studier udgivna med anledning av kyrkliga utställningen i Malmö 1914*, Lund 1921, 234–37.

¹⁰⁴ RAV. *Herredsfogedsark*. Tingbog, 3. febr. 1662; RAV. *Bispeark*. Kirkesyn.

¹⁰⁵ RAV. *Provstiark*. Synsprot.; NM. *ATA*. Indb. ved Vilhelm Petersen 1893, ifølge hvilken den nævnte gravplade var fra 'det forrige århundrede'.

¹⁰⁶ Mads Henriksen var herredsfoged i Holmans Herred fra begyndelsen af 1580'erne, jf. *Ravn 1918* (note 14), 181–83, 223, 234).

¹⁰⁷ Af fig. 59 fremgår, at gavlen med kerubhovedet på lydhimlen i årene op til 1930 var placeret imellem gavlene med indskrifter, samt at der i underbaldaki-

Fig. 86. Foto af alterbord med tåalterstager fra 1600-tallets slut, stjålet 2009 (s. 4196). Foto u.n., u.d. i NM. – Photo of the altar table with tåcandlesticks from the end of the 1600s, stolen in 2009.

Fig. 87. (†)Egetræstavle med indskrift, 1930 (s. 4210). Foto Arnold Mikkelsen 2023.
– (†)Oak board with inscription, 1930.

nens fjerde fag fra koret at regne fandtes en vrængemaske. I 1962 antog Mogens Larsen ganske rigtigt, at denne rækkefølge (to vrængemasker efterfulgt af tre kerubhoveder) ikke er oprindelig. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1962.

¹⁰⁸ Eftersom stolen er bekostet af Holmans herredsfoged Mads Henriksen, må den antages at være udført til en af herredets kirker. Af disse har Pjedsted endnu sin efterreformatoriske prædikestol, mens Skærup, Gauerlund og Smidstrup endnu alle ejer prædikestole fra samme periode som Gårslevs, o. 1600/25. Det efterlader blot Vinding Kirke som en mulighed, og der er ikke bevaret kilder til kirkens prædikestol(-e) fra 1600-tallet.

¹⁰⁹ Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang«, *Fynske Minder* 1960–62, 242–46. Denne tilskrivning blev ikke draget i tvivl ved Sven Arnvigs senere gennemgang af Bencards undersøgelse. Svend Arnvig, »Billedskæreren Hans Nielsen (Bang) og nogle samtidige billedskærere«, *Fynske Minder* 1966–68, 216–29.

¹¹⁰ I 1962 mente Mogens Larsen, at stolenes bemaling til forveksling mindede om prædikestolens dengang næstnyeste farvelag. Stolene blev delvist nymalet 1986, da det underliggende farvelag førte til, at visse stole var blevet 'rødbrune'. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1962; *Kirkens arkiv*. Kirkeprot.

¹¹¹ FLA. *Privatark*. Gaarslev; NM. ATA. Korrespondance.

¹¹² Indberetning til Kirkeministeriet ved J. Vilhelm Petersen 7. marts 1893. Petersen bemærkede samtidig, at stolene ikke var lige lange på begge sider af midtergangen. *Kirkens arkiv*. Div. dok.

¹¹³ Pastor Bastrups ret hertil stadfæstedes 1886. RAV. *Patronatsark*. Div. dok.

¹¹⁴ RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot. Antallet 22 fremgår af FLA. *Privatark*. Gaarslev.

¹¹⁵ RAV. *Pastoratsark*. Kirkeprot.; NM. ATA. Korrespondance.

¹¹⁶ Yderlige oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

¹¹⁷ *Kirkens arkiv*. Kirkeprot.

¹¹⁸ FLA. *Privatarkiv*. Gaarslev; tegning.

¹¹⁹ Originalmodellen til krucifikset, udført i gips, blev erhvervet 1902 af Ny Carlsberg Glyptotek, København, fra Th. Steins dødsbo (inv.nr. MIN 0429).

¹²⁰ I 1947 var kirken endnu i besiddelse af fem lysekroner og derved også af denne. RAV. *Provstiark*. Kirkesyn.

¹²¹ *Kirkens arkiv*. Div. dok.; Henning Thalund, *Kirkeskibe i Haderslev Stift*, Haderslev 1999, 46.

¹²² KglBibl. *Uldall 186 folio*, VI.743. Bomærkerne er trykt i *ResenRibe* (note 14), 132.

¹²³ Johan Hvidtfelt, »Klokkeaflevering under Frederik den Første«, *Vejle Amts Aarbog* 1939, 103.

¹²⁴ Da ingen kendte herredsfogeder fra perioden bærer dette navn, foreslog Chr. Heilskov, »Herredsfogeder i Vejle Amt indtil herredernes sammenlægning 1687–

Fig. 88. Dåbskande, 1863 (s. 4198). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Baptismal jug, 1863.

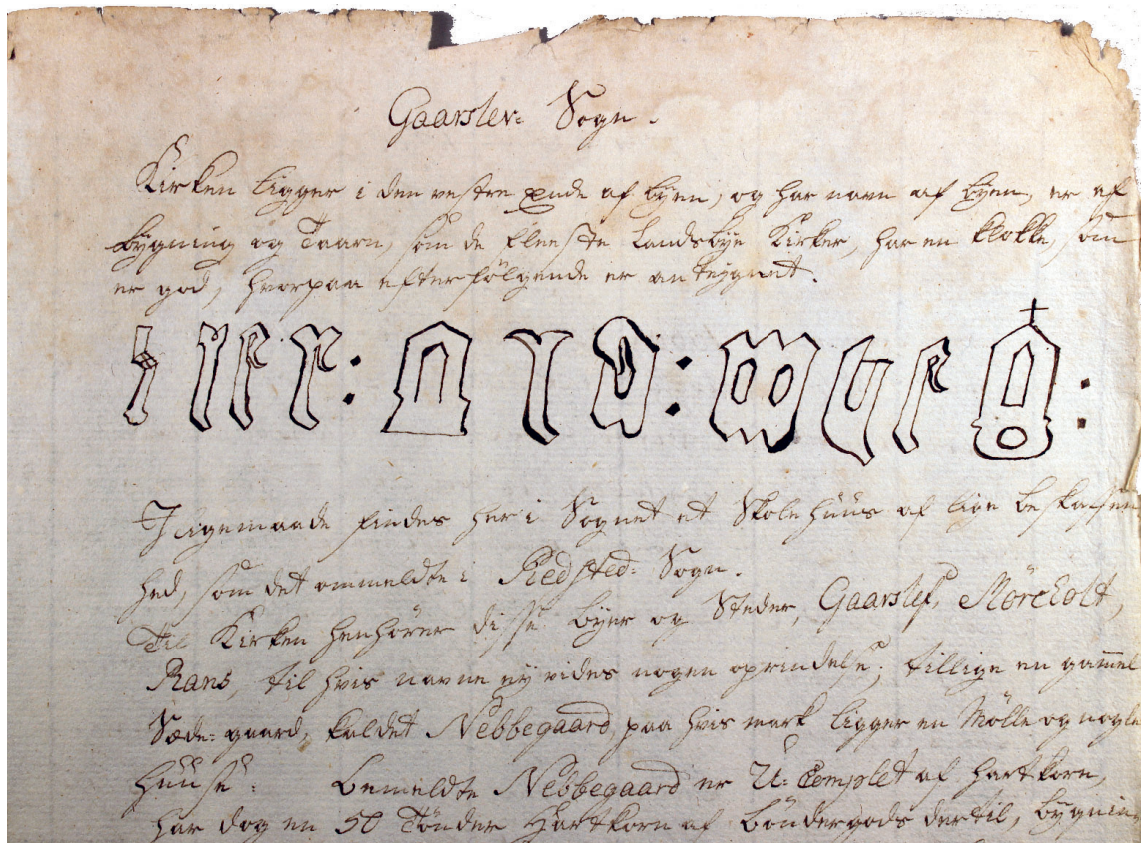

Fig. 89. Middelalderlige minuskler fra klokke nr. 1 (s. 4212). Indberetninger til biskop Bloch, 1766-69. – Medieval minuscules from bell no. 1.

88», *Vejle Amts Aarbog* 1948, 160, at det drejede sig om Peder Grundet, herredsfoged 1610-19; jf. også Johs. Lind, »Sognefogeder i lenstiden – Beskrevet på grundlag af Koldinghus lens regnskaber 1610-61«, *Bol og by* 1990, 129. Denne datering til o. 1620 stemmer udmærket overens med gravstenens udformning og skrifttype, der kan sammenlignes med gravsten fra Kolding Skt. Nikolaj (s. 758-60) og Middelfart Skt. Nikolaj (DK Odense 2353-55) fra perioden. Ikke mindst kommer Jep Krestensens gravsten fra Middelfart, o. 1622, nær.

¹²⁵ Indskriften følger Sophus Müllers og Chr. Heilskovs læsninger. NM. ATA. Indb. ved Sophus Müller 1878; indb. ved Chr. Heilskov 1932.

¹²⁶ Søren (Sørensen) Haar var herredsfoged i Holmans Herred 1630-1644, men levede formentlig endnu 1653, hvor en »Søfren Haar« fæstede en gård i Pjedsted. *Lind* 1990 (note 124), 129; *Ravn* 1918 (note 14), 248.

¹²⁷ 1878 læste Sophus Müller derimod indskriften som: »Erlig oc velforstan/ dig mand S(...) Peder/ søn y Nebbe her(...)/ dsfo/ git i Holminds Herrit[.] / Døde i

Nebbe den (...) de/ cember 1626 ætatis/ 40 oc liger hervnder/ begravnen med 4 smaa/ børn[.] De tre hans oc/ Ane Jacobsdaters oc/ det en Søfren Haards/ oc Ane Jacobsdaters[.] / Gud Gifve dem en/ gledelig opstandel/ se paa dommedag amen[.] / Paa Søfren/ Haards becost/ ning 1635«. Chr. Heilskov tolkede dette sidstnævnte navn som Søren Pedersen (*Heilskov* 1948 (note 124), 160). På baggrund af de på stenen anbragte initialer og nyere oplysninger om periodens herredsfogeder må 1862-læsningen anses som rigtig. Johs. Lind omtaler således i et appendiks Jens Pedersen, Nebbe, som herredsfoged i Holmans Herred 1622-27. RAV. *Pastoratsark.* Kirkeprot. NM. ATA. Indb. ved Sophus Müller 1878; *Lind* 1990 (note 124), 129.

¹²⁸ Medlemmer af familien Bolvig begravedes efter sigende også på Pjedsted Kirkegård, hvor de »anseelige Ligstene« efter »flere Mænd af denne Slægt« endnu fandtes i 1918. I Pjedsted findes dog hverken spor af disse eller af gravminder fra det bolvigske kapel i Gårlev Kirke (s. 4173). *Ravn* 1918 (note 14), 170.

¹²⁹ Erich Pontoppidan og Hans de Hoffman, *Den danske Atlas*, V, 969.

GÅRSLEV CHURCH

The church lies on the western outskirts of the village of Gårslev, south of Vejle Fjord. The parish is first mentioned in 1340 ("Garszløf") and the church is mentioned at the end of the 14th century. The church's ownership is only known after the Reformation when it belonged to the Crown. From 1687 it belonged to the nearby principal manor Nebbegård until it was purchased by the parishioners in 1809. The church passed into freehold in 1947.

Building. The church is a Romanesque building consisting of a chancel and a nave, but it has been significantly changed and expanded in the Late Middle Ages and the following centuries. The majority of the original church is preserved, as the long walls of both the chancel and the nave are more or less intact, although the ashlar masonry shows signs of heavy-handed restorations over time.

The ground plan of the building, which is laid out with right angles, consists of a rectangular chancel in the east and a wider, also rectangular, nave in the west. Externally the walls are of finely dressed ashlar above a bevelled foundation. The nave's two original doors in the north and south sides have both been preserved, although only the southern one is in use. They are placed opposite each other in the west end of the nave. The church has had two round-arched windows in each end of the nave's long walls and one in each of the chancel's. Of these, the three northern windows are in use, reopened in 1879. Westernmost in the chancel's south wall is a low, round opening framed with double rope ornaments in low relief. Besides the flat beam ceiling that covers the nave, almost all the original details have disappeared. Only a single ashlar from the chancel arch, which was presumably expanded in the Late Middle Ages, is preserved as part of the current arch's southern side member.

Today, the appearance of the church is characterized by extensive additions and rebuildings. It was continuously expanded in the Late Middle Ages and in the time around the Reformation, but given that all the additions are built with a mix of re-used ashlar and medieval bricks in monk bond, the chronology of the earliest additions cannot be determined with certainty. Presumably, the first Late Medieval change was the beginning of the construction of a tower that was never finished, instead becoming a western extension. After a short pause, both the extension and the chancel had vaults constructed. The chancel arch was possibly expanded at this time as well. In the 1500s, a tower was constructed west of the western extension, while a porch was built in front of the south door. The first post-Medieval change must be the masonry staircase leading to the pulpit, while the earliest major addition was the construction of a mortuary chapel east of the chancel in the 1730s. A stairwell was built on the south side of the tower in 1877-78, and the latest change is an extension of the porch from 2020.

The tower in particular has seen several extensive repairs and rebuildings through the 1700s and 1800s that have completely changed its character. The appearance of the porch was also changed in 1900, as it was completely faced with dressing to the south and east.

†*Wall paintings.* During repairs of loose lime on the eastern part of the nave's north wall in 1927, wall paintings were discovered whose style apparently dates them to the Gothic period. The state of preservation of the paintings was determined as 'poor', and therefore they still hide behind the whitewash. The fragmentarily uncovered paintings, likely part of a larger series of pictures, are now only known from a single photograph taken in 1927. It shows at least four figure-rich scenes related to the Crucifixion and

Judgement Day. The narrative, which reads from east to west, is divided into two registers separated by wound, horizontal staves. All the scenes are decorated with small ornaments of stars and point rosettes, while a few pollarded trees can be seen here and there.

Furnishings. The church's oldest item is its Romanesque granite font, which belongs to the group of Medieval arcade fonts (fig. 51) from Jutland. Since then, the district judges and church owners of the 1600s have left their marks, in part through two tombstones in the church floor from c. 1620 and 1636 (figs. 75–76), and in part through the Renaissance pulpit from 1601 (fig. 53), its figures and sound canopy from 1678 (figs. 54–58), and the impressive Aricular Baroque altarpiece, presumably from c. 1690 (figs. 35–40). The additions from 1678 to the pulpit have a close relation to the workshop of the Middelfart carver Hans Nielsen Bang, and the altarpiece was presumably made by one of his former apprentices. The church's chalice and paten were made by Didrik Seede, Kolding, between 1638 and 1657 and bear inscriptions from c. 1700 (fig. 41). The church's roughly carved poor box, as well as a set of Baroque altar candlesticks, which were stolen in 2009, presumably come from the decades following the Second Northern War of 1657–60, when most of the church's furnishings were looted. The church's baptismal dish is a Nuremberg work

from c. 1500 (fig. 52), but was likely acquired by the church during the 1700s or 1800s.

The majority of the church's remaining furnishings, and presumably a parish meeting board (fig. 67) in the porch and two (†)hymn boards, came to the church between the mid-1800s and the mid-1900s. The current altar painting, ascribed to Friederich Westphal, is from 1842 (fig. 35). The bell was cast by Gamst & Lund in Copenhagen in 1853 (fig. 73), presumably by recasting the †bell from 1511 made by Rasmus Tausen. The church's horseshoe-shaped altar rail is from 1856 (fig. 34), while the baptismal jug and wafer box are from 1863 (fig. 42), the latter made by Andreas Johan Henrik Rasmussen, Fredericia. Subsequently, many new items arrived in the form of gifts from people with ties to the parish, such as the chandeliers donated in 1881 and 1924, the altar candlesticks in 1910 and 1919 (fig. 41), a crucifix hanging on the north wall in 1916 (fig. 71), a baptismal jug in 1943, a church ship that is a model of the frigate 'Jylland' made by Valdemar Jørgensen in 1955 (fig. 72), and finally an altar jug in 1959 from Cohr, Fredericia (fig. 88). The church's pews and the parson list board are from 1930, made to designs by the architect Bodulf Billund. The organ was built by Bruno Christensen & Sønner in 1977 and placed in the west end of the church (fig. 69). The church's antependium is from 1999 (fig. 34) and three chasubles from 2006–16 were all made by Flemming and Inge-Lise Bau (figs. 48–50).